

Edvard Beneš

POLITICKÁ BIOGRAFIE ČESKÉHO DEMOKRATA

ČÁST PRVNÍ
REVOLUCIONÁŘ A DIPLOMAT
(1884-1935)

..... Jindřich Dejmek

Edvard Beneš

Politická biografie českého demokrata

Část první – Rrevolucionář a diplomat (1884-1935)

PhDr. Jindřich Dejmek, DSc.

Recenzeovali:

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Redakce Lucie Žikmundová

Obálka a grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2006

© Jindřich Dejmek, 2006

Publikace vychází s laskavou podporou Nadačního fondu Václava Klause.

ISBN 80-246-1224-0

ISBN 978-80-246-2702-1 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod: Edvard Beneš – osobnost nejednoduchá pro své současníky i historiky	7
Seznam zkratk užívaných v poznámkovém aparátu	17
Kniha první: Léta učňovská a vandrovní (1884-1914).	19
Kapitola 1 Z Kožlan do Prahy: dětství a jinošství (1884-1904)	21
Kapitola 2 Učňovské a vandrovní roky univerzitních studií (1904-1909)	33
Kapitola 3 Politickým vzděláváním k habilitaci – a praktické politice (1909-1913)	58
Kapitola 4 Politickými krůčky do protihabsburského revolučního hnutí (1913-1914/15)	89
Kniha druhá: V protihabsburské revoluci (1914-1919).	115
Kapitola 5 Z Maffie do čela československého odboje ve Francii (1915-1916/17)	117
Kapitola 6 Diplomatický zápas o československou státnost (leden 1917 až říjen 1918)	163
Kapitola 7 V boji o mezinárodní zakotvení Československa a jeho hranic (říjen 1918 až září 1919)	215
Kniha třetí: Budovatel československého státu i nové Evropy (1919-1929)	257
Kapitola 8 Kladení základů československé zahraniční politiky a diplomacie (září 1919 až září 1921)	259
Kapitola 9 Předseda ministerské rady republiky (září 1921 až říjen 1922)	308
Kapitola 10 Hledání univerzální bezpečnosti pro republiku i Evropu (1922/23-1924/25)	345
Kapitola 11 Cesta k Locarnu a jeho mezinárodní realizace (1925-1926/27)	386
Kapitola 12 Pražská zahraniční politika v době polocarnského pacifismu (leden 1927 až říjen 1929)	432
Kniha čtvrtá: Obránce republiky, nového evropského řádu a demokracie (1930-1935)	481
Kapitola 13 Ve vírech evropské krize nejen hospodářské (1929/30-1931)	483
Kapitola 14 Odzbrojení – nebo velmocenský diktát revize? (1932-1933)	524
Kapitola 15 Proti diktátorům – a do prezidentského úřadu (1934-1935)	575
Epilog a prolog zároveň: Benešovo vítězství v prezidentské volbě (prosinec 1935)	627

ÚVOD
EDVARD BENEŠ - OSOBNOST NEJEDNODUCHÁ
PRO SVÉ SOUČASNÍKY I HISTORIKY

*Náš druhý prezident byl velký muž, který se
zasloužil o náš stát... Byla to postava,
kterou dějiny několikrát postavily před dilemata tak těžká,
jak těžké byly ony samy. Vyrovnávat se proto
s Benešovými činy znamená vyrovnávat se
se samotnou krutostí dějin...*

V. Havel, projev v Kožlanech 29. května 1994

Snad žádná velká osobnost moderních českých dějin nevyvolávala již v době své politické aktivity tolik kontroverzí jako druhý československý prezident dr. Edvard Beneš, jehož některá rozhodnutí a kroky provokují nejostřejší (a nejrozpornější) soudy dodnes. O oprávněnosti jeho postupu v letech 1918–19, 1938, 1945 a 1948 diskutovaly a stále diskutují nejméně tři generace domácích historiků a desítky publicistů z nejrůznějších složek politického spektra, poznamenávajících výrazně přívlastky, jež Benešovi udílejí. O jeho osobě se zvláště v minulé dekádě vyslovovala i řada politiků včetně obou českých prezidentů a samozřejmě i politických činitelů v zahraničí, což naposledy dostatečně ilustrovaly diskuze provázející odhalení jeho sochy před Černínským palácem v květnu 2005.¹ Nepochybně to naznačuje nejen mimořádný význam této osobnosti, ale také řady událostí, které více či méně svým rozhodováním ovlivnil a jež měly mnohdy dalekosáhlé důsledky pro životy většiny občanů Československa. S některými se ostatně v různé podobě střetáváme dodnes.

V dobách své slávy ve třicátých letech 20. století byl Edvard Beneš pro velkou většinu československé veřejnosti, či přesněji řečeno její české a slovenské majority, pokračovatelem státně budovatelského díla Masarykova. Později, za druhé světové války, byl Čechy v okupované vlasti chápán jako přirozený vůdce protiněmeckého odboje (za něhož ho ostatně považovala i ta část Slováků, která se nesmířila s existencí vlastního kvazistátu vytvořeného z milosti Adolfa Hitlera). Nakonec byl pro demokraticky smýšlející část československých občanů poslední zárukou proti nastupujícímu stalinismu v jeho domácím „gottwaldovském“ ražení. Pro zahraniční demokraty byl pak jednou z vůdčích osobností demokratické Evropy na jejím soumraku ve třicátých letech, hlavou jedné z menších spojeneckých mocností v letech války a nakonec opět jakousi poslední brzdou proti definitivnímu sklouznutí Československa za Stalinovu železnou oponu. Personifikací

¹ Projevy přednesené při příležitosti jejího odhalení dne 16. května 2005 jsou otištěny in: Bulletin Společnosti Edvarda Beneše, č. 19, únor 2006.

zničené československé demokracie ostatně zůstal i pro řadu liberálně orientovaných historiků, píšících své práce v západní Evropě či USA.²

Současně s těmito názory byl ovšem Beneš od počátku své diplomatické kariéry často až patologicky nenáviděn v politických kruzích, oponujících z nejrůznějších pozic liberálně-demokratickému či demokraticko-socialistickému řádu, který ztělesňoval: konzervativně nacionálními kruhy v Maďarsku a Německu hned po první světové válce, brzy i fašistickými lidry v Itálii, samozřejmě Adolfem Hitlerem a jeho suitou v Třetí říši i jeho rychle narůstajícími stoupenci mezi sudetskými Němci. Na domácí scéně byl terčem útoku z řad fašizující pravice, konzervativních klerikálů i komunistické ultralevice. Běsnění nacistických okupantů v letech 1939–45, drastické potlačování národního odboje a následné reakce na české straně v podobě volání po vysídlení všech Němců z českých zemí a často brutální realizace tohoto záměru po roce 1945 pochopitelně takové animozity ještě umocnily. Po obnovení Československa se Beneš stal pro nedávné stoupence německé *Mittleurop*y i její slovenské klerofašistické spojence zosobněním jejich zdrcující porážky včetně všech jejích drsných důsledků, a tedy i cílem patologické nenávisti, trvající dodnes. Brzy se však stal také nepohodlnou překážkou stalinistického vedení SSSR a jeho československých vazalů na cestě k sovětizaci republiky. Ti si s tímto „reprezentantem buržoasie“ mohli brzy po svém úspěšném převratu vyříditi účty totálním vyřazením jeho spisů ze všech veřejných knihoven, zabedněním jeho archivů atd.

Ze všech těchto často příkře protichůdných soudů čerpají mnozí kritikové druhého československého prezidenta dodnes, zatímco na straně druhé je velkou částí českých i dalších historiků, ale také podstatnou částí české politické elity a samozřejmě veřejností nadále přijímán jako personifikace nejen předválečné, ale i mnohem nedokonalejší poválečné demokracie, zničené v prvním případě německými nacisty, v druhém případě domácími stalinisty za podpory jejich moskevských patronů.³

Může historik doufat, že v této spleti protichůdných soudů dokáže nalézt střízlivý obraz, je-li navíc jeho hledání mnohonásobně zkomplikováno nerovnoměrným poznáním řady událostí či fenoménů, v nichž se Beneš pohyboval a jež spoluvytvářel, které však zároveň do značné míry ovlivňovaly, ba často drasticky limitovaly jeho vlastní možnosti, totiž – což je třeba mít trvale na paměti – možnosti politika, diplomata a státníka malého evropského státu?

² K tomu viz detailněji J. DEJMEK, *Edvard Beneš a jeho role v dějinách první poloviny XX. století* (Text přednesený na Prezidiu AV ČR 7. května 2002), in: *Bulletin Historického ústavu* 2002/1, s. 68–79, kde je řada konkrétních příkladů.

³ Dobrým zrcadlem postojů významnějších českých politiků k Benešovi a jeho odkazu jsou projevy pronesené na různých fórech k 110. a 120. výročí jeho narození a pak samozřejmě při dalších příležitostech, částečně otištěné ve sbornících: *Pocta Edvardu Benešovi 1994*. Praha 1995; *Odkaz Edvarda Beneše 2004*. Praha 2005. Za velmi důležitý lze považovat i text tehdejšího prezidenta V. Havla, otištěný 19. dubna 2002 v řadě evropských listů, *Edvard Beneš – dilemata evropského politika*.

Na místo přímé odpovědi na tuto fundamentální otázku je třeba předeslat, že podstatným důvodem mimořádné složitosti Benešovy biografie i oněch zmiňovaných protichůdných soudů je už pouhá skutečnost, že tento muž hrál jednu z hlavních rolí, ne-li roli zcela primární, ve většině klíčových zlomů českých, československých a v jistém smyslu i evropských dějin takřka celé první poloviny dvacátého století. Již z tohoto zdánlivě banálního, ve skutečnosti však zdaleka nesamozřejmého konstatování plyne řada dalších problémů.

Beneš, původně socialistický žurnalista a jeden z prvních sociologů u nás, se prakticky od počátku protirakouského odboje v první světové válce zúčastnil tohoto hnutí. Náležel do jisté míry k jeho spoluorganizátorům a především patřil k nejvýraznějším osobnostem politického exilu v letech 1916–18, přičemž v poslední fázi války vedl s dohodovými státníky klíčová jednání o právním uznání tehdy ještě neexistujícího československého státu. Už tato aktivita, stoupenci moderní československé státnosti samozřejmě již od dob první republiky náležitě oceňovaná, nutně musí být trnem v oku těm, kteří litují ještě po téměř devíti dekadách zániku habsburského soustátí, falešně prezentovaného jako předobraz moderní evropské integrace.

Podobně tomu je s Benešovou zahraničněpolitickou orientací v následujících dvou desetiletích, kdy vedl – ať již přímo či nepřímo – kormidlo zahraniční politiky republiky, orientované primárně na spolupráci se západními demokraciemi. Ačkoliv na jejich tradici (a samozřejmě velkou severoamerickou demokracii za oceánem) navazuje i dnešní řád ve většině Evropy, Benešovi je často právě tato orientace vyčítána. Je kritizován za absenci jiných zahraničněpolitických konceptů, třebaže žádný z jeho kritiků únosný koncept nikdy nepředložil ani v meziválečném dvacetiletí, ani v historické retrospektivě.

Není třeba se v předmluvě knihy pouštět do polemik, jakou jinou nežli prozápadní orientaci (samozřejmě doplněnou o další faktory) mohla sotva zrozená republika volit, jestliže její zakladatelé v čele s T. G. Masarykem odvozovali i vnitřní uspořádání státu od demokratických hodnot Západu. Připomeňme však, že v bezprostředním okolí Československa byla demokratická státní forma od poloviny dvacátých let na ústupu a její bořitelé usilovali zároveň o destrukci celého řádu, v jehož rámci existovalo. Současně je ovšem nutno konstatovat, že již události poloviny dvacátých let – nejvýrazněji např. Locarno – ukazovaly, nakolik mají politici menších zemí jen minimální šanci ovlivnit zahraničněpolitické rozhodování velmocí. Nejkřiklavěji toto *dictum* potvrdil samozřejmě Mnichov o třináct let později. Nebylo v silách sebeschopnějšího státníka menší země nejen odvrátit Adolfa Hitlera od záměru jeho vlast zničit (Německo ostatně obsadilo postupně nejméně tucet dalších států a nakonec i své spojence!), ale ani odradit politiky v Londýně a Paříži, aby se vzdali z dnešního pohledu těžko pochopitelné politiky appeasementu. Zde je hlavní důvod československé – a Benešovy osobní – katastrofy koncem září 1938, k níž jedinou alternativou byla izolovaná válka republiky proti po léta zbrojící nacistické velmoci a jejím

spojencům.⁴ Ne každý z kritiků vynucené československé kapitulace, oslazené navíc oficiálním příslibem mezinárodních záruk pro okleštěný stát, je s to tyto souvislosti pochopit, což na straně druhé neznamená, že se Beneš, tehdy už prezident, nedopustil ve svém jednání některých pochybení.

Podobně vypadá z širší mezinárodní perspektivy i Benešova role za druhé světové války a především v prvním poválečném třiletí, i když její tragické finále charakterizovalo několik zásadních rozdílů. Beneš se svými diplomaty (a samozřejmě i vojáky) dokázal nejen prosadit mezinárodní uznání československého exilové zřízení, ale anulovat Mnichov a tedy začlenit mezi válečné cíle spojenců obnovu ČSR v jejích původních hranicích. Vzhledem k původním postojům velmocí k „české“ otázce to byl rezultat plně srovnatelný s Masarykovým triumfem na sklonku světové války první. Benešova – i když ne nekontroverzní – vstřícnost k Moskvě navíc umožnila nejen návrat kádru demokratického exilu do vlasti (což se např. nezdařilo reprezentaci polské či jugoslávské), ale také obnovit v republice alespoň neúplnou politickou pluralitu, svobodu slova a další elementární prvky demokracie. Ne prezident, ale téměř čtyřicet procent československých občanů však v posledních nesporně svobodných volbách na jaře 1946 odevzdalo svůj hlas KSČ, čímž výrazně napomohli k etablování stalinistického režimu o necelé dva roky později. Je tragickým omylem vyčítat Benešovi jeho údajné selhání ve dnech komunistického převratu v únoru 1948, i když jistě mohl proti KSČ v předcházejícím období vystupovat energičtěji nežli v pracovních své kanceláře. Konec konců, nezůstal snad 25. 2. 1948 tehdy již nemocí fakticky vyčerpaný stařec na Hradě sám proti perfektně zorganizované komunistické mašinerii, ovládající policii, značnou část armády, úspěšně manipulující podstatnou částí veřejnosti a v neposlední řadě s ruskými divizemi prakticky všude v bezprostředním okolí státu? I komunistický „únor“ měl totiž svůj nezanedbatelný činitel mezinárodní, jehož součástí byla mimo jiné totální pasivita západních demokracií, jejichž představitelé ostatně zčásti třetí republiku odepisali již v předcházejícím období. Škoda, že mnozí z kritiků Benešova postupu na některé z těchto faktorů poněkud zapomínají.⁵

Jestliže jsem pokládal za potřebné připomenout čtenáři některé souvislosti kontroverzních postojů různých autorů k určitým Benešovým krokům či rozhodnutím, musím předeslat i řadu problémů, které před historikem při přípravě a psaní většího Benešova životopisu vyvstávají z hlediska řemeslného. Jejich určitým společným jmenovatelem je nutně stav českého dějepisectví moderní doby, jež ani

⁴ K tomu detailně např. J. DEJMEK: *Edvard Beneš, Československo a Mnichov: reality a mýty okolo osudového rozhodování z konce září 1938*. In: *Mnichovská dohoda 1938 – cesta k destrukci demokracie ve střední Evropě*. Praha 2004, s. 14–40.

⁵ K mezinárodním souvislostem komunistického převratu 1948 srov. naposledy J. DEJMEK, *The Communist Coup d'Etat in Czechoslovakia in February 1948 and Democratic Western Europe*. *Historica* 12, 2004, s. 115–144.

více než půl druhé dekády po pádu komunistického režimu nezaplnilo – a ani dost dobře nemohlo zaplnit – řadu mezer, vzniklých v předcházejících čtyřech desetiletích komunistického dozoru nad historickou vědou.⁶ Z již vzpomenutého zdánlivě banálního konstatování, že politická osobnost vždy rozhoduje pod vlivem řady faktorů, v našem případě samozřejmě více mezinárodních nežli vnitřních, vyplývá nutnost tyto alespoň v základních rysech poznat. Jenže studium moderních mezinárodních vztahů – k jejichž aktérům Beneš patřil – rozhodně nenáleželo k prioritám komunistických společenských věd a nemnoho historiků, kteří se touto oblastí zabývali po r. 1989, samozřejmě nemohlo prozkoumat podrobně všechny problémy, které tu před Benešovým životopisem vystávají. Pro postihování řady problémů, vztahů atd. se český autor musí stále spoléhat na práce zahraniční, jež ovšem ve své majoritě pochopitelně nemohou dát vyčerpávající odpovědi na otázky, jaké by podal autor kladoucí si je se z pohledu českého.

Druhým, neméně komplikujícím faktorem historikovy práce je stav relevantních archivních sbírek. Samotný tzv. archiv Edvarda Beneše, který jeho původce za pomoci několika profesionálních archivářů léta shromažďoval, byl po komunistickém převratu uchvácen tehdejšími ministerstvem vnitra a posléze sloužil jako jeden z fondů tzv. Ústavu marxismu-leninismu. Dodnes nebyl v celistvosti zpracován, což při jeho rozsáhlosti badateli pochopitelně práci nijak neusnadňuje.⁷ Odmyslíme-li skutečnost, že jeho součásti jsou z různých důvodů uloženy v nejméně třech či čtyřech jiných archivech, historik píšící politickou biografii musí samozřejmě těžit také (ne-li především) z fondů institucí, jež jeho hrdina vedl, v našem případě tedy konkrétně fondu Československé národní rady (dnes ve Vojenském historickém archivu), archivu Ministerstva zahraničí a samozřejmě v neposlední řadě archivu Kanceláře prezidenta. Jedině kombinací dokumentů z těchto sbírek (z velké části ovšem ne právě kvalitně zpracovaných) a samozřejmě studia doslova mnoha set domácích i zahraničních knih a studií o problémech, s nimiž byl Edvard Beneš za svůj život konfrontován, lze dospět k určitému ucelenějšímu a vyváženějšímu obrazu. Ani tak však v řadě detailů nemusí být po mnohaletém studiu úplný a z více důvodů ostatně sotva kdy bude.

Značnou komplikací při cestě za větší Benešovou biografií je pochopitelně absence souborného vydání jeho díla, o korespondenci či dalších složkách ani nemluvě. Řada Benešových především raných prací je zásluhou nacistických a pak komunistických čistek v českých knihovnách doslova bibliofilskou vzácností, některé části

⁶ Srov. k tomu např. sborník: *Reflexe dějin první československé republiky v české a slovenské historiografii*. Praha 1998, kde je mj. detailně rozebrán vývoj názorů na její (tedy Benešovu) zahraniční politiku v mém textu: *Československá zahraniční politika 1919–1938: pokus o historiografickou bilanci*, tamtéž, s. 105–144; též R. KVAČEK, *Glosy o Mnichovu v historiografii*, in: *Mnichovská dohoda 1938...*, s. 243–251; k období let 1945–1948 srov. J. DEJMEK, *Zahraniční politika a mezinárodní postavení Československa (1945–1948): přehled dosavadního bádání*. ČsČH 2005, s. 635–654.

⁷ Srov. k tomu J. BÍLEK, I. ŠTOVÍČEK, *Sedmdesát let archivního fondu Edvarda Beneše*. Archivní časopis 2004, č. 3, s. 173–195; č. 4, s. 250–264.

z jeho literárně-politické tvorby nebyly navíc v celistvosti publikovány vůbec. Např. studium poměrně obsáhlé publicistiky před první světovou válkou není v této souvislosti z několika důvodů právě jednoduchou záležitostí, lze je však trpělivostí překonat a podobně lze prostudovat většinu jeho textů, přednesených v parlamentu v letech 1919–1935. Značná část jeho projevů z let prvního prezidentství (a ještě méně z let 1945–48) však nebyla nikdy *in extenso* publikována a totéž platí i o dalších jeho pracích.⁸ Příprava kritického vydání Benešových – nedokončených – pamětí z druhé světové války byla v době přípravy tohoto spisu teprve dokončována, jiné práce včetně notoricky známé *Demokracie dnes a zítra* (jejíž první verze se značně liší od finálního textu) nebyly dosud kriticky vydány vůbec. Benešova různorodá korespondence s jeho kolegy ať již z politických, diplomatických či univerzitních kruhů je pak dnes doslova roztržštěna v nejméně desítkách fondů půl tuctu různých archivů, přičemž je při současném stavu inventarizace jejich fondů prakticky nad síly jediného badatele ji v celistvosti projít.⁹ Jestliže jsem se pustil do psaní prvního podrobného spisu o Edvardu Benešovi po zhruba patnácti letech příprav, pak s vědomím, že ani tak nemůže pramenná heuristika být stoprocentní, ovšem současně s konstatováním, že by její úplnosti nemohlo být dosaženo ani po několika dalších letech studií.¹⁰

Jedním z hlavních důvodů, které vedly k napsání tohoto životopisu, byla – vedle mnohaletého zájmu o řadu problémů spjatých s Benešovou politickou aktivitou – nesporně absence jakéhokoliv velkého moderního díla, jež by se nejednoduchý osud této mimořádné osobnosti pokusilo zmapovat, přiblížit a snad aspoň částečně vysvětlit v jeho složité celistvosti, tedy především na mezinárodněpolitickém půdorysu, který zásadně limitoval jeho reálné možnosti.

Beneš si jistě již za svého života nemohl stěžovat na nedostatek zájmu o své osudy a aktivity ze strany různých publicistů, i když už tehdy zřejmě přitahoval mnohem více pozornost demokraticky orientovaných autorů v zahraničí nežli doma.¹¹ Je jistě příznačné, že jeho na dlouhé roky zdaleka nejlepší biografie z českého pera byla napsána v roce 1935 tehdejším archivářem ministerstva zahraničí

⁸ Jistou výjimku tu tvoří pečlivě připravená edice Benešových veřejných projevů, rozhovorů a dalších vystoupení z let 1935–1938, jejímž editorem se stal Richard Vašek. Měla by vyjít v průběhu roku 2006 současně s prvním svazkem této biografie.

⁹ Podstatná část Benešovy politické korespondence je samozřejmě uložena v tzv. Archivu EB, uloženém v Archivu ÚTGM. Další části (namnoze s týmiž adresáty) jsou ovšem rozptýleny – a to včetně konceptů Benešových odpovědí – v mnoha desítkách kartonů AMZV, především v tzv. Kabinetu ministra (a podobně pro období 1935–38 a 1945–48 v AKPR). Část Benešových dopisů čs. vyslancům je zase uložena přímo ve svazcích tzv. politických zpráv (PZ) z jednotlivých zemí v AMZV atd.

¹⁰ V této souvislosti předem upozorňuji, že archivní dokumenty užívané v knize cituji s těmi signaturami (a případnou lokací), jak byly uloženy v momentu, kdy jsem je od r. 1989 studoval. Platí to především pro některé části tzv. Benešova archivu, jehož inventarizace mezitím značně pokročila, ale i pro některé sbírky v ANM, AAV ČR a další.

¹¹ Vývoj životopisné literatury o E. Benešovi jsem v širších souvislostech rozebral podrobně v článku: *Edvard Beneš – obtížná cesta k politické biografii*. ČČH 2004, č. 3, s. 624–662.

Jaroslavem Papouškem, jejíž podrobnější verze (zachycující i část jeho prvního prezidentství) vyšla navíc jen německy. Nejpodrobnější Benešův životopis vůbec pak sepsal – částečně na základě rozhovorů se svým „hrdinou“ – anglický spisovatel Compton Mackenzie už ve druhé polovině čtyřicátých let! Nepočítáme-li několik brožur vydaných po roce 1948 v exilu, vznikly první celistvější knihy o tomto politikovi až po dalším půl století, po pádu komunistického režimu v tehdeším Československu. A třebaže se různé aspekty Benešovy politické (méně již vědecké) aktivity těšily pozornosti domácích i zahraničních badatelů již od šedesátých let, jeho velký věcný životopis postrádáme dodnes, i když v minulé dekádě vyšlo půl tuctu Benešových biografí – různého vyznění a také různé kvality.¹²

Primárním cílem předkládané biografie je tedy v první řadě pokusit se podrobněji a v neposlední řadě v určitých rovnoměrných proporcích zmapovat politickou a v jistém smyslu i vědeckou – tedy především ideově-politickou – aktivitu Edvarda Beneše od let jeho politického „dospívání“ před první světovou válkou až po jeho porážku československými stalinisty, která jen těsně předcházela jeho konci fyzickému. Už to vzhledem k zmíněné Benešově mimořádné exponovanosti prakticky ve všech zlomových okamžicích českých a evropských dějin čtyř dekad, završených komunistickým převrácením, není úkol snadný. Je jisté, že každý z autorů písícih o jeho politické dráze si musí všimnout především jeho aktivity v těchto okamžicích, z nichž za nejkličovější je jistě možné považovat obě velké krize a následné národní – i Benešovy osobní – porážky v září 1938 a únoru 1948. V žádné knize o E. Benešovi samozřejmě nemůže chybět ani podrobné vylíčení jeho vkladu do zápasu o zrod československého státu a pak především jeho vedoucí role při boji o jeho obnovu v letech druhé světové války. Na rozdíl od většiny jiných autorů jsem se však pokusil – v mnoha ohledech vlastně poprvé – podrobněji zmapovat i ty etapy života svého „hrdiny“, jichž si jeho životopisci všímali obvykle mnohem méně. Tedy jeho postupné politické „zrání“ v dekádě před první světovou válkou, v níž dospěl od radikálně levicových názorů k přesvědčení o primární potřebě národního osamostatnění a jeho následného prosazování. A samozřejmě i jeho sedmnáct let trvajícího vedení československé zahraniční politiky a diplomacie, která zakotvila republiku v tehdejší Evropě, současně však v sobě kvůli geopolitickým i dalším okolnostem obsahovala zárodky příští tragédie v Mnichově. Z této snahy pochopitelně vycházela i struktura a členění výkladu celé práce, založené na kombinaci chronologicky a problémově členěného výkladu.

Monografie, rozdělená především z technických důvodů do dvou svazků, tvoří pochopitelně *jediný* celek, sestávající (vedle úvodu a závěru) ze sedmi knih. Čtyři první, obsažené v díle prvním, popisují Benešovu životní dráhu od dětství až do

¹² Z důležitějších pokusů o celistvé vylíčení Benešova života stojí za připomenutí: J. FANTL, *Edvard Beneš*. Praha 1991 (2. svazek nevyšel vzhledem k zániku nakladatelství); A. ORT, *Dr. Edvard Beneš, evropský politik*. Praha 1993; Z. ZEMAN, *Edvard Beneš. Politický životopis*. Praha 2000; a naposledy V. LIŠKA, *Causa Edvard Beneš*. Olomouc 2004.

jeho zvolení prezidentem v prosinci 1935, přičemž jsou logicky členěny zásadními momenty, jež výrazně ovlivnily jeho životní dráhu i aktivitu. Za první podobný mezník byl zvolen okamžik, kdy jej Masaryk brzy po vzplanutí první světové války pověřil počátkem roku 1915 uspořádáním systematické podzemní protirakouské organizace, jenž nepochybně výrazně přispěl k jeho následující strmé politické kariéře. Jako další byl vybrán podzim 1919, kdy se Beneš po čtyřletém působení v cizině vrátil do vlasti už jako ministr zahraničí mezinárodně uznaného státu. Podstatnou část obsahu třetí a čtvrté knihy tvoří pokus o rovnoměrné vylíčení Benešových aktivit v čele československé zahraniční politiky až do prosince 1935. Zatímco v prvním období - dekádě 1919-1929 - se různým způsobem podílel na výstavbě „nové“, demokratičtější Evropy, v následujících letech náležel k předním obhájčům existujícího mezinárodního řádu. Podobně je pak do tří knih rozčleněn i druhý díl práce, zabývající se - zjednodušeně řečeno - Benešovým prezidentstvím a jeho různými aspekty v letech 1935-1948. Za logické časové mezníky zde byla zvolena jednak více méně vynucená rezignace na prezidentský úřad v říjnu 1938, jednak druhá válečná návštěva Moskvy v březnu 1945, při níž byly položeny politické základy tzv. třetí republiky. Součástí druhého dílu je i podrobný přehled pramenů a literatury a také jmenný rejstřík, vztahující se k celé práci.

Beneš by jistě zasluhoval sepsání vícesvazkového životopisu, jakého se v určité maximalistické verzi dočkali Winston Churchill z pera svého syna Randolpha a jeho pokračovatele Martina Gilberta nebo Franklin Delano Roosevelt z pera Kennetha Davise. Po realistické úvaze jsem však z řady praktických i dalších důvodů přistoupil k práci na dvoudílné knize, jež by mohla alespoň částečně zaplnit mezery vědomostí o některých Benešových aktivitách, osvětlit je z dlouhodobějšího hlediska a současně být ještě „stravitelná“ i pro širší čtenářskou obec. Zahraniční historiografie zná podobných prací o velkých osobnostech moderní doby řadu, postačí připomenout úspěšné práce MacGregor Burnse o F. D. Rooseveltovi, Jeana Lacatoutra o Charlesu de Gaullovi, ale též Volkogonovu biografii J. V. Stalina (u nás dostupnou ve slovenském překladu) či opakovaně vydávanou monografii Joachima Festa o Adolfu Hitlerovi. I když kniha v rozsahu zhruba 1300 tiskových stran vlastního výkladu nemůže zdaleka všechny složky Benešovy ohromné politické i další aktivity postihnout ve stejné hloubce, přece jen je umožňuje sledovat v dostatečných detailech a také dlouhodobější kontinuitě. To mimo jiné usnadňuje postihovat dlouhodobější kořeny některých klíčových událostí, jichž byl Beneš hlavním aktérem, a vyhnout se v jejich interpretaci mnoha zjednodušením a zjednodušující personifikaci.

Při psaní biografie politicky tak angažované osobnosti, jakou Beneš nepochybně byl, se samozřejmě žádný autor nemůže oprostít od vlastních občanských, politických i národních postojů a názorů. Jako politicky uvažující občan českého státu samozřejmě nemohu být výjimkou. Stejně jako v jiných svých knihách a studiích se i zde otevřeně hlásím k nezpochybnitelnému pozitivnímu odkazu meziválečné československé demokracie, vynikajícímu především v komparaci s režimy jinde v cent-

rální, jižní a východní Evropě, ale také národnímu a politickému étosu obou odbojů, usilujících ve své většině o výstavbu či obnovu demokratické a v jistém smyslu i sociálně progresivní republiky. Z tohoto postoje pochopitelně vyplývají kritická stanoviska jak k řadě názorů a zkreslujících soudů někdejší režimní historiografie komunistické, tak k revizionismu některých historiků a především publicistů současných, názorově se (ať již vědomě či nevědomě) často inspirujících u dobových kritiků Beneše a s ním československé státnosti. Zároveň však tento otevřeně deklarovaný postoj neznamená nekritické přijímání všech názorů a rozhodnutí studovaného „hrdiny“, který byl pochopitelně jen člověkem s nespornou řadou předností, ale i slabostmi.

Beneš byl nepochybně osobností velmi nejednoduchou, jejíž jakékoliv detailnější portrétování ztěžuje řada faktorů zmiňovaných v předcházejících odstavcích. Jeho práce i jeho aktivity nicméně jasně dokazují, že byl celý život levicově orientovaným *demokratem* a uvědomělým *vlastencem*, v jehož celoživotní lopotné snaze vytváří společného jmenovatele snaha o budování a současně obranu československého státu. Jeho domnělá selhání roku 1938 i o deset let později byla ve skutečnosti výslednicí nesmírně složité vnitřní a především mezinárodní situace, kterou jako lídr malého státu nemohl výrazněji ovlivnit. Čeští historikové ve své majoritě samozřejmě nemohou ani přijmout, ani mlčet k hodnocení druhého československého prezidenta jako „zloducha“, „likvidátora“, či dokonce válečného zločince, srovnatelného s Hitlerem či Stalinem, jak se o to dodnes drze pokouší část historiků, publicistů, ale i politických představitelů v blízkém sousedství České republiky. Současně je však třeba přitakat slovům současného prezidenta Václava Klause, který již před více než dekádou oprávněně napsal, že Benešovi „dnes dlužíme především spravedlnost, to znamená nezaujaté hodnocení jeho politické dráhy a jeho politického odkazu, které by nepřehlíželo ani jeho zásluhy, ani jeho omyly“.¹³

Čtenář nechť sám posoudí, do jaké míry k alespoň částečnému naplnění tohoto imperativu přispěla tato práce.

JINDŘICH DEJMEK

¹³ Projev předsedy vlády V. Klause v Národním muzeu 25. května 1994, in: *Pocta Edvardu Benešovi*. Praha 1994, s. 11.

Redakční poznámka:

Redakce respektovala podklady dodané autorem tam, kde jejich podobu nebylo možno ověřit ze zdrojů, které jsou redakci k dispozici.

Fotografie Edvarda Beneše na frontispisu převzata z publikace Dr. Edvard Beneš ve fotografii: historie velkého života. Orbis, Praha 1936.

SEZNAM ZKRATEK UŽÍVANÝCH V POZNÁMKOVÉM APARÁTU

AAN	Archiwum akt nowych, Varšava
AAV ČR	Archiv Akademie věd ČR
ADAP	Akten zur deutschen auswärtigen Politik
ADRÖ	Aussenpolitische Dokumente der Republik Österreich
AKPR	Archiv Kanceláře prezidenta republiky
AMZV	Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR
ANM	Archiv Národního muzea Praha
AP ČR	Archiv Parlamentu ČR (www.psp/eknih)
AUC	Acta Universitatis Carolinae
AUK	Archiv Univerzity Karlovy
AÚTGM	Archiv Ústavu T. G. Masaryka
BP	Benešova pozůstalost v AMZV
BNA	British National Archives, dříve Public Record Office, London
ČČH	Český časopis historický
ČMMor	Časopis Matice moravské
ČsČH	Československý časopis historický
ČsNR	Československá národní rada, fond v ÚVA
ĐaS	Đejiny a současnost
DBFP	Documents on British Foreign Policy
DČZP	Dokumenty československé zahraniční politiky
DDČSJR	Diplomatické dokumenty o spojeneckých smlouvách Republiky československé s Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců a Královstvím rumunským
DDF	Documents diplomatiques francais
DDPMH	Diplomatické dokumenty týkající se pokusů o znovunastolení Habsburků na maďarský trůn
DDZHM	Diplomatické dokumenty týkající se pokusů o znovunastolení Habsburků na trůn maďarský
DGFP	Documents on German Foreign Policy
DVP	Dokumenty vnější politiky SSSR
EB-CTMZ	E. BENEŠ, Cirkulární telegramy ministra zahraničních věcí
EB-SVD	E. BENEŠ, Světová válka a naše revoluce. III. Dokumenty.
HaV	Historie a vojenství
HČ	Historický časopis
JCEA	Journal of Central European Affaires
JCH	Journal of Contemporary History
JMH	Journal of Modern History
KA	Kroftův archiv v AMZV

LA	Londýnský archiv AMZV
LPNP	Literární archiv Památníku národního písemnictví
NR	Naše revoluce
OaR	Odboj a revoluce
PMK	Pařížská mírová konference
PZ	Politické zprávy
SAP	Sborník archivních prací
SbPFFBU	Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity
SE	Střední Evropa
SEER	Slavonic and East European Review
SH	Sborník historický
SHS	Slovanské historické studie
SlovPř	Slovanský přehled
SISb	Slezský sborník
SŠt	Slovanské štúdie - historia
TD	Telegramy došlé AMZV
TO	Telegramy odeslané AMZV
ÚVA	Ústřední vojenský archiv (dříve VHA), Praha
ZP	Zahraniční politika

KNIHA PRVNÍ
LÉTA UČŇOVSKÁ A VANDROVNÍ
(1884-1914)

KAPITOLA I
Z KOŽLAN DO PRAHY: DĚTSTVÍ A JINOŠTVÍ
(1884-1904)

*... jen do toho, chlapi. Až budete těmi pány, abyste věděli,
co je to dřina chudýho lidu. Ti nynější páni to neznají a nevěří.*

Edvardův otec Matěj Beneš svým studujícím synům

Když se 28. května 1884 v nevelkém západočeském městečku Kožlany narodil v rolnické rodině Benešů jako desáté dítě chlapeček Edvard, mohl jen málokdo předpokládat, že právě přišel na svět jeden z budoucích nejvýznamnějších českých politiků příštího století. Podstatná část zástupců politických elit zemí starého kontinentu, s nimiž měl později, po skončení Velké války po roce 1918, budovat jeho novou, demokratičtější tvářnost, pocházela ne-li přímo z aristokratických kruhů, většinou alespoň z městských středních tříd. Sociální vrstva, z níž Edvard Beneš pocházel, byla častěji než bytostným demokratům rodnou půdou pro socialisticky, ba ultraradikálně orientované lídry – samozřejmě, jestliže dokázali proniknout do čela politických zápasů. Např. majorita jeho partnerů na scéně britské včetně Austina i Neville Chamberlaina i Winstona Churchilla vzešla ze společensky skvěle situovaných rodin, nadto často etablovaných v anglické politice – mnohdy v jejích nejvyšších patrech – už minimálně v předcházející generaci, zatímco mužů formátu Ramsaye MacDonalda, narozených v rybářské chýši, tu bylo minimum. Velká část kolegů z politiky francouzské zase pocházela ze středních či vyšších tříd městských, z rodin notáblů, důstojníků, podnikatelů nebo alespoň učitelů. Georges Clemenceau byl synem venkovského lékaře, Edouard Herriot – muž jemu z politiků třetí republiky snad nejbližší – synem důstojníka, jedině Aristide Briand pocházel z chudých poměrů. A přece se měl Beneš, rolnický synek z českého venkova, během necelých čtyř příštích dekad – jistě jak díky vlastnímu systematickému, ba programovému úsilí, tak i shodou dějinných událostí – propracovat mezi politickou elitou „nové“ Evropy a v ní pak zakotvit na zhruba další tři desetiletí.

Studium rodových kořenů Edvarda Beneše jako by chtělo napovědět, kde hledat pramen neutuchajícího životního elánu i systematické činorodosti budoucího politika. Jak již kdysi ukázal historik Ladislav Hosák, byla většina jeho předků prostými sedláky z geograficky poměrně limitovaného prostoru v okolí měst a městeček Rakovníka, Kralovic, Rokycan a Radnic. Jejich rodiny lze poměrně bezpečně sledovat nejméně k přelomu 17. a 18. století, v „romantické“ rodinné tradici se dokonce tradovala návaznost na nižší husitskou šlechtu pozdního středověku.¹ Takové tvrzení sice nelze historicky prokázat, je ale možné demonstrovat postupný

¹ Srov. L. HOSÁK, *O předcích pana presidenta Edvarda Beneše*. Brno 1948.

sociální vzmach prarodičů i rodičů Edvarda, jenž přece jen – jak uvidíme – poněkud usnadnil životní rozběh nejen jeho, ale též starších sourozenců. Již dědeček z otcovy strany Josef mohl zakoupit usedlost v Třímanech na Rokycansku a s ní 55 korců (strychů) polí.² Zde se také narodil 20. února 1843 Edvardův otec Matěj, který se pak měl stát podstatným „rozmnožitelem“ rodového majetku. Tento srdnatý drobný rolník si totiž jako jednadvacetiletý (1864) vzal za ženu o čtyři roky starší Annu Petronilu Benešovou (nar. 31. 5. 1840), pocházející z městečka Kožlany. Od jejího otce pak obdrželi následujícího roku v Kožlanech skromný dům (čp. 54) a tu také začali přivádět na svět postupně se rozrůstající rodinu.³

Počátky kožlanského hospodaření manželů Benešových byly nepochybně těžké – jako ostatně většiny jejich sousedů. Jejich původním majetkem bylo jen šestnáct korců pole (tedy zhruba 4,5 ha) a pak zmiňovaná chalupa, stavba sice s podezdívkou z kamenů a cihel, jinak ale dřevěné stavení s doškovou střechou, jaká tehdy na českých vsích ještě dominovala. Nebylo divu, že – jak později vzpomínala jedna ze sester Edvarda – „tatínek i maminka dřeli od slunka do slunka, zvláště tatínek. Ten kolikrát vstával ve dvě s půlnoci a šel zase spát až někdy v jedenáct...“⁴ Nejednoduchou situaci Matějovi a jeho ženě neusnadňoval ani poměrně rychlý růst jejich rodiny, kde od roku 1865 (kdy se jim narodil nejstarší syn Václav, budoucí učitel) přicházelo takřka pravidelně každým druhým rokem na svět další děcko. Už o necelé dva roky po Václavovi se narodila Regina (později provdaná Hoppová), roku 1870 Jan, o dva roky později Barbara (provdaná Vožehová), pak vzápětí zemřelý Albert, roku 1875 Bedřich, budoucí dědic „Benešojc gruntu“. Po opět v raném dětství zemřelé Cilce (Cecílii) ještě v roce 1878 přišel na svět další syn Vojta, budoucí sociálnědemokratický politik, o tři roky později Ladislav a nakonec – v době, kdy jeho matce bylo již čtyřicet čtyři let! – Edvard.⁵

Tvrdé životní podmínky, dané naznačenými sociálně-ekonomickými východisky rolnické rodiny, se samozřejmě odrazily v dětství „Benešojc“ potomstva, především prvních dětí. Barbara Benešová – doma Barunka nebo Baruška – ještě po půl století vzpomínala, že „my starší děti jsme se na začátku zvláště neučili, protože otec nás nenechal dělat jen tu školu. Pomáhaly jsme doma, musely jsme škoruhat řepu, chodit husám na bodlák anebo plet na polích a míchat dobytku...“⁶ Otcem Matějem tvrdě dirigovaný režim, který snad ještě více zasahoval do životního rytmu nejstarších synů, však vyvěral nejen z hospodářské nezbytnosti uživit rostoucí rodinu, ale také z jeho usilovných snah o alespoň určitý sociální vzestup, rys ostatně typický

² Jeden strych, správně *korec* je dnes v metrické soustavě vyčíslen jako 2877,3 m².

³ L. HOSÁK, *O předcích pana presidenta*, s. 15; 21. Hosák přitom zjistil, že Anna Petronila nebyla sestřenicí svého muže (jak často tradovala straší literatura a po ní někteří životopisci současní), ale jen velmi vzdálenou příbuznou.

⁴ S. JANDÍK, *Edvard Beneš ve vzpomínkách sourozenců*. Praha 1936, s. 12–13.

⁵ Tamtéž, *passim*; nejlepší přehled viz V. OLIVOVÁ, *Sourozenci Edvarda Beneše*. Bulletin Společnosti Edvarda Beneše (dále jen BSEB), 12, 1999, s. 36–38.

⁶ S. JANDÍK, *Edvard Beneš ve vzpomínkách*, s. 13; řadu podobných reflexí obsahuje vzpomínková kniha V. BENEŠE, *Za kožlanskými humny*. Praha 1948.

pro velkou část „selského lidu“. Ten se mu skutečně za cenu nezměrných obětí podařil, což nepochybně ovlivnilo životní úděl zvláště jeho mladším dětem.

Životním krédem tvrdě pracujícího Matěje Beneše prý bylo heslo: „Co chci, to mohu.“ (K němu ovšem realisticky dodával: „Nechci proto nikdy nic nemožného.“) Postupné, ale zřetelné rozmnožování majetku a s ním se alespoň částečně zlepšující sociální situace rodiny napovídala, že k jeho naplňování přistupoval velmi vážně.⁷ Hospodář Beneš nejen znásobil svoji pozemkovou držbu, na níž mimochodem experimentoval s hnojením vápnem a kompostem, ale pouštěl se – ostatně nijak výjimečně – do řemesla a posléze i do obchodu. Výměra „Benešojc“ polí v okolí Kožlan se postupně rozrostla na pětáctyřicet strychů (zhruba 13 hektarů), tedy na trojnásobek toho, s čím Matěj se svou „Nanou“ začínali. Beneš si ale posléze pronajal i starou cihelnu na konci městečka (které i jinak proslulo již od dřívějších dob hrnčířstvím) a – samozřejmě za cenu nesmírné dřiny své i dětí – se pustil do výroby cihel. Začal také obchodovat s obilím a nakonec si v Kožlanech otevřel i vlastní obchod, který se stal součástí jeho nového selského stavení.⁸ I když se na tomto vzestupu podílely nezanedbatelným dílem i jeho děti, včetně synů, kteří – i poté, co odjeli na studia do Prahy – se vraceli zvláště v letních měsících pomáhat na rodinné hospodářství, nelze nevzdat hold hospodáři, který nejen dokázal svůj rod v sociální stratifikaci venkovského městečka významně povznést, ale nadto dopřál třem ze svých synů dlouhodobá studia. Když v necelých sedmapadesáti letech – roku 1900 – předával „grunt“ prostřednímu synu Bedřichovi, měl se věru za čím ohlédnout. Ne na dlouho...⁹

II

Benešovo rodiště, městečko Kožlany, situované v bohatě členěné, z velké části zalesněné krajině asi deset kilometrů severně od Berounky (a zhruba uprostřed mírně vypouklé křivky pomyslně spojující Plzeň s Rakovníkem), mělo sice v osmdesátých letech 19. století více než 2000 obyvatel a takřka 300 domů. Mohlo se také pyšnit poměrně bohatou historií, začínající ještě nejméně století před tím, nežli osadě, založené českými osadníky nejpozději ve 13. věku, král Jan Lucemburský udělil roku 1351 práva trhového městečka.¹⁰ Ve skutečnosti však – podobně jako desítky obdobných sídlišť – připomínalo mnohem spíše větší ves, čemuž odpo-

⁷ Cit. dle E. ŠVARCE, *Vzpomínka z Kožlan, rodiště E. Beneše*, in: *Padesát let Edvarda Beneše. Svědectví – úvahy – vzpomínky*. Praha 1934, s. 21.

⁸ Viz např. S. JANDÍK, *Edvard Beneš ve vzpomínkách svých současníků*, s. 14–15; naposledy A. KLIMEK, *Zrození státníka. Edvard Beneš 28. 5. 1884–24. 9. 1919*. Praha 1993, s. 2–3.

⁹ Matěj Beneš zemřel roku 1910, jeho žena již v lednu roku předcházejícího. Dědic jejich majetku Bedřich Beneš pak vzápětí statek i s obchodem prodal (mimo jiné také po poradě s bratrem Edvardem, tehdy již dostudovaným doktorem filozofie) a zakoupil velký mlýn Soukeník na Lužnici poblíž Sezimova Ústí. Především jen, že držba tohoto mlýna později E. Beneše ovlivnila při volbě místa pro stavbu vlastního sídla nedaleko Sezimova Ústí.

¹⁰ Srov. přehledně K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. III. Praha 1998, s. 125–130; starší literaturu uvedl J. PELANT, *Žápadočeská města a městečka*. Praha 1985, s. 159–160, nemá smyslu ji zde opakovat.

vidalo i převažující zemědělské zaměstnání jeho obyvatel. V průběhu 19. století Kožlany zaznamenaly výrazný rozvoj, podle některých autorů se tu dokonce zpětinásobil počet domů, a v devadesátých letech – tedy právě v době Benešova dětství – dosáhly svého vrcholu. Poloha mimo hlavní spoje železniční a posléze i silniční však zřejmě výrazně přispěla k tomu, že existující hlavně domácí výroba a malovýroba keramiky, tkalcovství a také řemeslná výroba obuvi zůstaly nerozvinuty a město bez ohledu na relativní blízkost prudce se rozvíjející západočeské metropole Plzně očekávala stagnace, nepřekonaná ani v následujícím století.¹¹

Pomineme-li kostel jako jedno z center tehdejšího života obdobné obce (k jehož roli v dětství malého Edvarda se ještě dostaneme), byla střediskem společenského života městečka místní Beseda, jakási miniaturní kopie obdobných spolků větších českých měst, podle vzpomínek současníka však prý politicky i sociálně značně radikální.¹² V příslušném časovém odstupu se v ní vystřídaly ozvěny mocenského nástupu liberálních mladočechů, časově spadající právě do let Benešova dětství, objevily se prý i první vlivy socialismu. V každém případě Beseda jistě umožňovala svým členům alespoň prostřednictvím četby palety českého tisku obstojné seznámení s politickým vývojem v zemi i celé monarchii. Matěj Beneš byl ale příliš pohlcen pochopitelnými starostmi o své hospodářství a o obživu početné rodiny, než aby mohl věnovat výraznější pozornost „luxusu“ politiky, do níž brzy vkračovali jeho starší synové, a jaký si mohl dovolit alespoň na kožlanské regionální úrovni počátkem století jeho dědic Bedřich.¹³ Jestliže tedy k malému „Edovi“ dolétly v předškolním věku druhé poloviny osmdesátých let nějaké zlomky informací o politice, byla to jistě nejvíce zásluha jeho nejstaršího bratra Václava, který právě tehdy zahajoval svoje učitelské působení v blízké vesnici Chříč – a měl pak ještě hrát v jeho názorovém formování nemalou roli.

Kvůli otcově vyčerpávající řemeslné i obchodní aktivitě měla na výchovu malého Edvarda – nejen v letech ryze dětských, ale i poté, co začal navštěvovat kožlanskou školu – mnohem větší výchovný vliv matka a pak samozřejmě jeho sourozenci, zvláště o dvanáct let starší sestra Barbara, řečená Baruška, a také o šest let starší Vojta. Ten zachytil každodenní atmosféru jejich kožlanského dětství v několika svých vzpomínkových knihách, z nichž můžeme načerpat dostatek reálií podmiňujících vývoj rodinného „mazánka“ Edy. V rodině vládla tuhá kázeň, přičemž, jak právě Vojta vzpomínal, matka „byla vždy té zásady, že metla vyhánil děti z pekla“, a nešla tedy pro ránu měchačkou nikdy daleko.¹⁴ A protože nejstarší synové odešli na studia, resp. v případě Bedřicha na učení do Plzně,¹⁵ kam jej následovaly i dvě

¹¹ Městský statut tak Kožlany formálně získaly až roku 1972; K. KUČA, *Města a městečka*, s. 127.

¹² E. ŠVARC, *Vzpomínka z Kožlan, rodiště E. Beneše*, in: *Padesát let*, s. 17–18.

¹³ Tamtéž, s. 18.

¹⁴ V. BENEŠ, *Za kožlanskými humny*, s. 122–123.

¹⁵ Druhorozený syn Jan, vyučený truhlářem, odešel ještě v době Edvardova dětství do USA, kde se posléze – mělo se ukázat, že natrvalo – usadil. Domů se poprvé podíval až někdy v devadesátých letech, zřejmě krátce před Edvardovým odchodem na studia do Prahy.

starší „Edovy“ sestry, a matka sama musela vést nevelký obchod, který její muž otevřel v novém stavení, trávil malý Edvard velkou část času po boku Barbary a Vojty péčí o stále rozmnožovaný dobytek a drůbež, zvláště hejna husí.

V paměti nejbližších sourozenců zůstal zachován obrázek malého Edvarda jako dítěte velmi vnímavého, se sklonem k „rozumování“, i když se samozřejmě nevyhnul ani mnoha klukovským lumpárnám. Matka vedla ovšem své děti k samostatnosti a také jisté tvrdosti, takže když například malého Edu starší kluci ze vsi zbili, ještě se zlobila, proč se dal. Nechybělo sice ani „prohřešků“ vážnějších, kdy např. zvědavý „rozumář“ Edvard vytáhl zákolníčky z kol otcova vozu, a ten pak havaroval.¹⁶ Vcelku ale – jak se věrně shodují všichni sourozenci – nejmladší „Benešojc“ „nikdy na takové kejkle nebyl“; tento povahový rys se v dalších letech ještě umocňoval.

S kulturou v širším smyslu malý Edvard přišel do styku nepochybně poprvé v barokním (či lépe řečeno: barokizovaném) kostele svatého Vavřince, tvořícím dodnes dominantu Kožlan. Hned první kontakt s institucí církve však nebyl bez komplikací. Manželé Benešovi byli sice – ve svém prostředí zcela pochopitelně – věřícími a praktikujícími katolíky, a v tom duchu vychovávala zvláště matka i své potomky. Přísně hospodařící Matěj se ale při pokusu získat podporu pro staršího syna na studia v Praze dostal do střetu s místním farářem, který později pyšnému prelátovi oplatil.¹⁷ Drobná epizoda, týkající se požadavku daru cihel pro rekonstrukci kazatelny, naznačovala, že i v prosté rolnické rodině se odlišovala vnitřní víra křesťana od instituce církve, což Edvardův postoj k těmto problémům nemohlo neovlivnit. Silně věřící matka, zúčastňující se pravidelně nejen všech bohoslužeb, ale (samozřejmě v doprovodu mladšího potomstva) také výročních poutí do okolních vsí, sice výrazně formovala náboženské představy a zvyky svých dětí. Brzký odklon nejméně tří z jejích synů nejen od katolicismu, ale náboženství jako takového však nenásvědčuje příliš hluboce vštípené religiozitě a lze s nadsázkou tvrdit, že vývoj postoje „mladých“ Benešů byl předobrazem osudu z velké části ryze formálního katolicismu českého obyvatelstva o dvě dekády později.

Na podzim roku 1890 začal Edvard navštěvovat kožlanskou obecnou školu, která se pro něj brzy stala klíčovým podnětem k dalšímu rychlému rozvoji, jenž měl ovlivnit celý jeho příští život. Jak vzpomínala sestra Regina, jako nejmladší dítě „měl na učení víc času než my starší děti“, a školní povinnosti mu tedy nečinily žádných problémů, právě naopak. Podle pozdějších vzpomínek jeho sourozenců se u sedmi- osmiletého školáka naplno projevily rysy patrné již předtím – „na nějaké rozjívenosti nebyl. Nejvíce seděl v okně a učil se.“¹⁸ Především se ale záhy stal horlivým čtenářem, což brzy ovlivnilo – přes ostré limity dané sociálním postavením – jeho intelektuální obzory. Ve škole měl „Eda“ samozřejmě od první třídy jedničky, výjimečně (např. z kreslení) dvojky, ještě při skončení obecné školy měl

¹⁶ S. JANDÍK, *Edvard Beneš ve vzpomínkách svých současníků*, s. 22–23.

¹⁷ S. JANDÍK, *Edvard Beneš ve vzpomínkách svých současníků*, s. 17–18.

¹⁸ Tamtéž, s. 27.

v páté třídě ten nejlepší prospěch.¹⁹ Jeho čtenářská vášeň, kterou mohl navenek projevovat např. předčítáním ze starých kalendářů při některých domácích pracích, draní peří a dalších, šla ale brzy na vrub jiným domácím povinnostem, samozřejmě k malé radosti přísného otce. Pro rolnickou rodinu, která počátkem devadesátých let vydržovala na studiih už druhého syna – Vojtu – a třetí byl navíc dosud v učení v Plzni, bylo pochopitelně obtížné plánovat studia ještě dalšího z potomků. Matěj Beneš také původně zřejmě předpokládal, že by se nejmladší syn měl držet spíše řemesla. Jenže „maličký, tehdy zavalitý klučik [nechtěl] ani slyšet“.²⁰

O zhruba půl století později tehdy už známý politik Beneš vyprávěl svým anglickým životopiscům, jak jej ovlivnila dětská četba obecně oblíbených knih – *Robinson Daniela Defoe*, *Poslední mohykán Jamese Fenimora Coopera*, *Chaloupka strýčka Toma Harriet Elisabeth Beecher-Stowe* a další podobné spisy.²¹ Mnohem více však na školáka Beneše asi působila četba různé literatury o české středověké historii, zvláště husitství, jež jej brzy vedla k obdivu k Janu Husovi, Janu Žižkovi a také Jiřímu z Poděbrad. O *českých husitech* složil dokonce o málo později – uprostřed páté třídy – neumělou oslavnou báseň, ostatně nikoliv jedinou.²² Takový vývoj ale přispěl – vedle vlivů dalších – k uzrání problému, který měl brzy ovlivnit jak možnosti volby jeho budoucího povolání, tak vlastně další „orientaci“.

Již jsme se zmiňovali o silné religiozitě Benešovy matky a školáček Beneš také začal poměrně brzy dělat jednoho z ministrantů kožlanskému faráři. Jenže se u něj poměrně záhy dostavily první pochybnosti přinejmenším o vnější podobě náboženských úkonů, které ještě umocňovalo málo „posvátné“ chování některých spolužáků při ministrování.²³ Teď k tomu přispěl i obdiv k české husitské minulosti a v neposlední řadě také vliv obou starších bratrů, učitele Václava, klonícího se otevřeně k Masarykovým realistům, a zvláště brzy socialisticky orientovaného Vojty, studujícího učitelský ústav v Praze. I když absence pramenů nedovoluje podrobně stopovat nepochybnou vnitřní krizi devíti- a desetiletého školáka ve vztahu k náboženství, kterou ostatně prožila řada jeho vrstevníků, zřejmě se nemýlil spisovatel Compton Mackenzie, napsal-li, že vzrušení prvních přijímání „nemohlo obstát na mělčinách bohoslužebných úkonů... Co chlapec Beneš viděl mimo kostel, nemohl již srovnati s tím, co by po jeho soudu mělo být, pojímáme-li

¹⁹ Srov. torza jeho vysvědčení v ÚTGM, Archiv Edvarda Beneše (dále EB), Osobní věci, kart. 1. Benešovo vysvědčení z první třídy otiskla H. KLENKOVÁ, *Náš prezident. Listy o životě dr. Edvarda Beneše*. Praha 1947, s. 32n.

²⁰ V. BENEŠ, *Za kožlanskými humny*, s. 133.

²¹ Srov. např. C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*. Praha 1947, s. 37.

²² Toto dílko, v němž školák Beneš dával svým součastníkům Čechy v době husitské revoluce za vzor, jsem otiskl podle rukopisného originálu, zcela náhodně se nalézajícího v Archivu Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), D, kart. 354. J. DEJMEK (ed.), *Pravděpodobná literární prvotina Edvarda Beneše*. Bulletin Společnosti Edvarda Beneše, č. 19, 2006, s. 42-43. Podobnou oslavnou básně o Karlu Havlíčku Borovském z Benešova pera otiskla jako přílohu H. KLENKOVÁ, *Náš prezident*, s. 16.

²³ Srov. např. vyprávění H. KLENKOVÉ, *Náš prezident*, s. 22-24; E. B. HITCHCOCK, *Zasvětil jsem život míru. Životopis Edvarda Beneše*. Praha 1946, s. 13-14 atd.

oltární službu jako úkon náboženský.²⁴ Pod vlivem četby a také svých bratrů šel ale ještě dál, a v jedenácti- dvanácti letech, v momentu, kdy odcházel na další studia, byl – jak ani nezapíral před jiným životopiscem – proticírkevním radikálem, kterým – předešleme – zůstal přinejmenším do konce Velké války.²⁵

Chlapecův vnitřní vývoj samozřejmě rychle odbyl představy jeho matky, podle nichž by pro jejího nejmladšího byla vhodná dráha kněze, za jeho další vzdělávání se ale přimlouval jak řídící kožlanské školy, tak zvláště oba jeho bratři, z nichž Václav zatím přešel učit do Vršovic u Prahy a Vojta končil učitelská studia. Otec tedy nakonec vyslovil s dalším studiem nejmladšího syna souhlas, zvláště když Vojta přislíbil jeho podporu. Chtěl však, aby začal studia na reálce a zvolil pak pokud možno nějaký praktický, tedy hospodářský nebo technický obor. Jenže – uvěříme-li pozdějšímu vyprávění Benešovy neteře Hany Klenkové – do jeho dalšího osudu zasáhla podivuhodná náhoda. Dvanáctiletý Edvard dorazil počátkem léta 1896 se svým bratrem Vojtou do Prahy, aby se zúčastnil přijímacího pohovoru na reálku v Karlíně, jež jej měla připravit k dalšímu studiu. Žákem této školy se ale nestal. S budoucím spolužákem Rudolfem Vonkou (mnohem později svým podřízeným v ministerstvu zahraničních věcí republiky) se totiž „přípletli“ k reparačním zkouškám několika nezdařených studentů, při nichž Edvard prokázal takový rozhled, že tamní profesor doporučil Vojtovi studium humanitního oboru.²⁶ To se vzápětí stalo a po prázdninách 1896 se Edvard Beneš stal studentem českého gymnázia na Královských Vinohradech. Netřeba snad dodávat, jakou „revolucí“ takové vykročení pro dvanáctiletého hochu, dosud uvyklého jen úzkým horizontům rodného městečka, bylo.

III

Dvanáctiletý gymnazista přicházel do hlavního města formálně stále existujícího Českého království v okamžiku, kdy prodělávalo nejen všestranný bouřlivý rozvoj, ale stávalo se také svědkem politických dramát, která naznačovala mnoho z příštího vývoje habsburské monarchie i konfliktního soužití české majority s německou minoritou. Vlastní Praha měla sice koncem 19. století již takřka 200 tisíc obyvatel, plány českých politických lídrů na její rozšíření do skutečně velkoměstské podoby připojením alespoň části satelitních měst – Vinohrad, Smíchova, Karlína a Žižkova – se ale tehdy, ba ani v příští dekádě nemohly realizovat, i když celou aglomeraci spojovala stále se zhušťující síť dopravní, rychle budované sítě inženýrské a samozřejmě i vazby sociálně-eko-

²⁴ C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*, s. 38–39.

²⁵ E. B. HITCHCOCK, *Zasvětil jsem život míru*, s. 14–15. V pozdějších letech ovšem Beneš – jistě pod vlivem své ženy Hany a samozřejmě i z důvodů politických – své proticírkevní názory značně mírnil. Nakonec, ovšem již jako fyzicky zcela vyčerpaný muž, dožívající v ústraní své vily v Sezimově Ústí, prý věnoval krátce před smrtí částku 50 tisíc kožlanskému kostelu. Viz svědectví citované J. MACHULOU, *Vatikán a Československo* (1938–48). Paměti. Praha 1998, s. 178.

²⁶ H. KLENKOVÁ, *Náš prezident*, s. 31–34.

nomické.²⁷ Pražská města vnějšímu pozorovateli rostla všestranně před očima, jejich obyvatelé přivykali např. postupně se prodlužujícím liniím elektrických drah, dokonce i prvním automobilům i dalším vymoženostem. Současně však zažívala stále častější projevy tenzí sociálních a především nacionálních, které měly - v souvislosti s hysterickou německou reakcí na jazyková nařízení ministerského předsedy Kazimíra Bádeniho - kulminovat na podzim 1897, právě v momentu, kdy mladý Beneš zahajoval svůj druhý gymnaziální rok.²⁸

Dvanácti- či třináctiletý gymnazista jistě nezůstával vůči tomuto bouřlivému vývoji netečný, i když ryze formálně vlastně v Praze ani nežil. Bydlel totiž u bratra Václava ve Vršovicích, jež zůstaly ze správního hlediska až do roku 1902 pouhou příměstskou vsí, zatímco „jeho“ gymnázium bylo v „samostatném“ městě Královské Vinohrady, jež v prvních letech jeho studií ani nebyly propojeny elektrickou drahou.²⁹ Národněpolitické a sociální zápasy, s nimiž mladý Beneš dosud prakticky nepřišel - a vlastně ani nemohl přijít - do styku, ovšem nemohly v jeho uvažování zůstat bez odezvy, tím spíše, jestliže se oba jeho „tutoři“, bratři Václav a Vojtěch, politicky značně angažovali. Aktivitu dělníků, jejich letáky, od podzimu 1897 vycházející socialistický deník *Právo lidu* (jehož dopisovatelem se za pouhých osm let měl Edvard stát!) stejně jako nacionálně-politické boje o tak elementární požadavky vyspělého národa, jakými bylo úřadování v českém jazyce, se samozřejmě pro rychle dospívajícího studenta stávaly nejméně tak přitažlivými problémy, jako mnohdy velmi suchopárně chápané a „nepraktické“ předměty gymnaziální výuky.

Studující Beneš si jistě nemohl stěžovat, že by se na vinohradském ústavu neseťkal s vynikajícími pedagogy, kteří byli namnoze ve svých oborech uznávanými specialisty, v některých případech soutěžícími i s univerzitní vědou. Jeho profesorem češtiny, který jej ve svém předmětu dovedl až k maturitě, byl Václav Flajšhans, již tehdy jeden z největších znalců života a díla Jana Husa, o jehož literární aktivitě vydal roku 1900 velkou monografii, doplněnou brzy i Husovou biografií. Profesorem latiny a filozofické propedeutiky byl zase vynikající český klasický filolog a historik antiky Emanuel Peroutka, tehdy pracující na svých studiích o římských císařích Marku Aureliovi a Juliánovi.³⁰ Historii vyučoval Vavřinec Josef Dušek, část lekcí latiny dokonce ředitel gymnázia dr. Josef Bernhard. Nelze pochybovat, že mnozí z těchto vzdělaných mužů vývoj mladého Beneše značně ovlivnili a zvláště E. Peroutka náležel k jeho oblíbeným učitelům, i když jinak klasická filologie Beneše příliš nevábila a velmi záhy dal přednost intenzivnímu

²⁷ Srov. naposledy J. LÁNÍK, J. VLK (eds.), *Dějiny Prahy. II. Od sloučení pražských měst v roce 1874 do současnosti*. Praha - Litomyšl 1998, hl. II, kap. 1 ad.

²⁸ K. tomu např. O. URBAN, *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982, s. 462-465; G. COHEN, *Pražští Němci v Praze 1861-1914*. Praha 2000, s. 180 an.

²⁹ Pro úplnost dodejme, že Vinohrady byly k „Velké Praze“ přičleněny až roku 1922, téhož roku jako Vršovice.

³⁰ O obou těchto mužích, z nichž druhý brzy odešel jako pedagog na filozofickou fakultu české univerzity, srov. např. F. KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*. Praha 1997, s. 617, resp. 409-410.

studiu živých západních jazyků, což bylo předzvěstí jeho pozdějšího zájmu univerzitního. Celkově ale jeho studijní výkon prošel v průběhu prvních let značným vývojem a rozhodně nevyústil v Benešovo premiantství.

Dochované písemnosti sice neumožňují přesně rekonstruovat studijní výsledky „náctiletého“ Edvarda, lze však zřejmě přitakat pozdějším svědectvím, že v prvních ročnících gymnázia „byl prospěchem mezi prvními a sdílel se ještě se dvěma až čtyřmi nejlepšími spolužáky o vyznamenání“.³¹ Vynikal v dějepisu i přírodopisu a snad i ve fyzice, „výbornou“ měl ale i ze zpěvu, kreslení, ba i náboženství a „chvalitebné“ jej tehdy provázely jen z latiny, němčiny, kupodivu i češtiny a tělocviku.³² Přitom se – podle svědectví jiného spolužáka – nemusel téměř vůbec učit, což jej brzy vedlo k jinak orientovanému „sebevzdělávání“. Zpočátku měl štěstí i na třídního učitele, jímž byl mladý výpomocný profesor Tomáš Snětlivý, jenž ale brzy odešel do jihočeského Pelhřimova. A to byl zřejmě jeden z důvodů postupného, nejpozději od čtvrtého ročníku velmi patrného obratu v Edvardových studijních výsledcích. Koncem kvarty, v létě 1900, měl totiž „výbornou“ již jen z náboženství [!] a těsnopisu, který zřejmě ovládal díky svému bratru Václavovi, náležejícímu k jeho průkopníkům. Jinak byly ale jeho výsledky sotva „chvalitebné“, z němčiny, latiny a kreslení dokonce „dobré“ – a to měl být jen začátek.³³

Jak ze svědectví spolužáků a sourozenců, tak z toho, co později Beneš sám vyprávěl svým anglosaským životopiscům, je zjevné, že od svých patnácti či šestnácti let byl jinak rychle se rozvíjející student mnohem spíše furiantským rebellem nežli na příští kariéru se uvědoměle připravujícím mladým mužem. Nutno předeslat, že na rozdíl od velké části svých spolužáků rozhodně nepodléhal svodům velkoměsta. S pokusy s kouřením např. skoncoval již brzy po vstupu na gymnázium, s alkoholem potom – prý programově – okolo své osmnáctky. Stejná – a dodejme i v té době už neobvyklá – zdrženlivost nyní, ale i značně později charakterizovala jeho postoj k něžnému pohlaví, i když koncem středoškolských studií měl nějakou známost – jistou Annu – v rodných Kožlanech.³⁴ Jeho gymnaziální problémy tkvěly zcela jinde.

Beneše místo předmětů vyučovaných na klasickém gymnáziu evidentně zajímaly problémy jiné, zvláště – jak dosvědčuje např. někdejší kolega B. Sedláček – politika a také rodící se sociologie. Místo klasických jazyků, případně němčiny jej zase zaujaly živé jazyky západní, zejména francouzština a také angličtina, v nichž začal poměrně brzy číst – samozřejmě opět nejvíce moderní filozofickou, politickou a také sociologickou literaturu, pokud se tehdy do Čech dostala.³⁵ Především ale

³¹ B. SEDLÁČEK, *Na střední škole*, in: *Padesát let Edvarda Beneše*, s. 42.

³² Srov. kopie Benešových středoškolských vysvědčení, AÚTGM, EB, osobní věci, kart. 1.

³³ Srov. vysvědčení za školní rok 1899/1900, tamtéž.

³⁴ Ani tehdy přitom nešlo alespoň ze strany Edvarda o nic „nevážného“, což dosvědčuje i skutečnost, že když se o pár let později seznámil v Paříži se svojí příští ženou, Annou Vlčkovou, prý ji přesvědčil, aby si raději změnila jméno na Hanu. Student vážně pojímající život by to jistě nečinil pro nějakou příležitostnou lásku.

³⁵ B. SEDLÁČEK, *Na střední škole*, s. 43; podobně K. AMERLING, *Vzpomínky z gymnasia*, tamtéž, s. 37 ad.

„propadl“, byť jen dočasně, tehdy ještě poměrně málo „módnímu“ sportu, kopané, kterou začal hrát již v sekundě. V rozporu s poněkud konzervativním řádem ústavu se navíc brzy stal členem formující se pražské S. K. Slavie, za niž začal také záhy „kopat“. Jenže právě tento sport mu měl přinést o nedlouho později vážný problém. Někdy v sextě si totiž vážně zranil nohu, a to jej odsoudilo k několikadennímu pobytu v nemocnici, čímž jeho „zakázaná“ sportovní aktivita vyšla napovrch. Přidáme-li k tomu jeho občas furiantské chování, lze z pohledu z „druhé strany“ celkem pochopit, že byl některými konzervativnějšími profesory (jejichž karikovaného typu se mělo ostatně v budoucnu zmocnit i několik známých filmů) považován za hulváta, před kterým se sotva rýsuje slibná kariéra.³⁶ Jako v mnoha jiných známých případech to byl omyl...

Benešovy studijní trable ve vyšších třídách gymnázia ovšem nelze zjednodušovat jen na jeho – svým způsobem ostatně racionální – „záliby“ ani sport, jak činí někteří autoři. Soukromě se vzdělávající student například rád oponoval svým profesorům, kteří ve své majoritě sotva náleželi k velkým „pokrokářům“. Typickou ukázkou takového postupu byla polemika sextána Beneše s prof. Flajšhansem o pravost známých Rukopisů, kde student při hodině citoval názory prof. T. G. Masaryka a Jana Gebauera (mimořádně, Flajšhansova někdejšího učitele), aby demonstroval, že „pravda je víc než smyšlený národní poklad“.³⁷ Jiný výstup, doprovázený dokonce rvačkou s některými „nacionálními“ spolužáky, zase vyprovokoval jednoho prvního května Benešův ostentativní příchod s rudým karafiátem v klopě, vypovídající mimořádně o jeho výrazné radikálně levicové orientaci již dávno před maturitou.³⁸ Podobné epizody, občas ještě kořeněné furiantstvím odpovídajícím Benešovu věku, zřejmě provázely velkou část jeho pozdějších gymnaziálních let. A přece ze studenta Beneše rychle vyrůstal mladý muž, který se nejen cílevědomě vzdělával, ale který začal zřejmě už okolo svého osmnáctého roku vážně uvažovat o politické dráze, opřené ovšem – zatím *in spe* – především o profesionální studia.

Na Benešovu jistou (a později příslovečnou) serióznost v pozorování dobových problémů i rodící se touhu přispět k jejich řešení nepochybně působil jak soustavný kontakt s domovem, tak především vliv obou starších bratrů. Benešovy prázdninové pobyty v Kožlanech v době gymnaziálních studií naplňovala ponejvíc výpomoc nejprve rodičům a později i bratru Bedřichovi, který roku 1900 převzal vedení hospodářství i nevelkého obchodu. Neustále si tedy uvědomoval (jak mu to připomínal stárnoucí otec), „co je dřina chudýho lidu“.³⁹

³⁶ Tamtéž, s. 39–40, zmínky o potížích spjatých s fotbalem samozřejmě nalezneme ve všech relacích větších životopisů, na jejichž sepsování se Beneš podílel, srov. např. E. HITCHCOCK, *Zasvětil jsem život míru*, s. 33–34; C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*, s. 41–42 atd.

³⁷ Tuto epizodu zachytila ve svých „lístech“ Benešova neteř H. KLENKOVÁ, *Náš prezident*, s. 36–37; příkladů by se opět našlo více.

³⁸ E. HITCHCOCK, *Zasvětil jsem život míru*, s. 31.

³⁹ V. BENEŠ, *Za kožlanskými humny*, s. 125. Tento výrok Matěje Beneše ostatně v různé podobě zachytili i další Benešovi sourozenci.

K vážnému pojmání životních problémů ze strany mladého muže samozřejmě výrazně přispěl i vzor jeho bratrů, nejprve Václava a pak zvláště Vojty, do jehož žižkovského bytu se přestěhoval pár let před maturitou. Sotva se budeme příliš mýlit, odhadneme-li, že to byl právě o téměř generaci starší Václav, který – jako horlivý stoupenec realistů – seznámil svého bratra s alespoň částí Masarykových spisů a u něhož také přišel do kontaktu s hlavními tehdejšími Masarykovými tribunami – deníkem *Čas* a především revuí *Naše doba*, do níž měl za pár let rovněž začít psát.⁴⁰ Výrazně socialisticky orientovaný Vojtěch, tou dobou už rovněž učitel, pak zase mladšího Edvarda seznámil s prostředím sociální demokracie a samozřejmě jejím deníkem *Právo lidu*, kam sám občas psal a který se měl stát první tribunou i jeho bratrovi. Takové prostředí pochopitelně utvrzovalo v dospívajícím muži jak jeho demokratismus (na který později vzpomínali i jeho spolužáci), tak krystalizující levicovou, socialistickou (a také protiklerikální) orientaci, která pak navenek vyvěřela brzy po vstupu na univerzitu. Jeho seriózně chápaný přístup k sebezvzdělávání nezůstal ale již ani tehdy bez ozvěny profesní, i když mimo zdi vinohradského gymnázia.

Roku 1903 byl ani ne devatenáctiletý student poprvé pozván T. G. Masarykem, který se o jeho existenci dozvěděl prostřednictvím začínajícího redaktora *Naší doby* Krystinka a profesorovy choti Charlotty. A jejich, z hlediska dalšího Benešova vývoje zřejmě osudová, rozmluva skončila Masarykovou nabídkou, aby začal překládat z angličtiny a francouzštiny pro *Naší dobu*, poprvé stati amerického státovědce Burgesse a brzy také studii Bernarda Shawa o Fabiánech.⁴¹ I když abiturientu Benešovi takové překlady prý „způsobovaly ... mnoho lámání hlavy“, pokračoval – a brzy přibýly další z francouzštiny, z němčiny texty o Lasalovi a další.⁴² Tak Beneš ještě před svojí dvacítkou – a před maturitou – navázal spolupráci nejen s jednou z prominentních českých kulturně-politických revuí, ale také T. G. Masarykem, jež znamenala už vykročení k příští mnohostranné spolupráci, poprvé kulminující o dekádu později po výbuchu Velké války.

IV

Dne 9. července 1904 se student Edvard Beneš dočkal konečně maturitní zkoušky, jež mu měla otevřít brány k další kariéře. Její výsledek, ztvrzený přítomností ředitele ústavu J. Bernharda a také inspektora Františka Krska (ten předsedal examinační komisi),

⁴⁰ Václav Beneš později, po prosazení všeobecného hlasovacího práva roku 1907, dokonce kandidoval v kralovicko-rakovnickém volebním okrese za realistickou Lidovou stranu, byl však poražen kandidátem agrárníků.

⁴¹ Srov. E. BENEŠ, *Několik setkání s T. G. Masarykem*, in: *Sborník vzpomínek na T. G. Masaryka*. Praha 1930, s. 75 ad., přetištěno in: K. NOVOTNÝ (ed.), *Edvard Beneš. Práce a zápasy po boku T. G. M.* Praha 2000, s. 14–20, zde s. 14.

⁴² Benešovu spolupráci s *Naší dobou* později, roku 1948, rekapituloval F. Laichter, srov. *Bibliografie dr. Edvarda Beneše pro Naší dobu*, *Naše doba* 54, 1948, s. 441–443, který ovšem jako první uvádí až překlad G. B. Shawa v roce 1905. Totéž uvádí i A. HARTL in: *Bibliografie prací dr. Edvarda Beneše*, in: J. WERSTADT (ed.), *Dr. Edvard Beneš, spoluzakladatel nové svobody a tvůrce zahraniční politiky československé*. Sborník statí. Praha 1924, s. 251 an., tam s. 253. B. JAKOVENKO, *Bibliografie Edvarda Beneše (1905–1936)*. Praha 1936 (zde užíván přetisk z roku 1994), tyto první práce nezaznamenává.

nebyl ovšem nijak vynikající. Beneš neobdržel ani jedinou *výbornou* a jen z dějepisu, fyziky, náboženství, tělocviku a těsnopisu si odnášel chvalitebnou, resp. „průměrem chvalitebnou“. Všechny ostatní předměty – čeština, latina, řečtina, matematika, přírodopis, ale také němčina, francouzština [!] a dokonce i filozofická propedeutika – byly klasifikovány jen stupněm „dobře“. ⁴³ Nebylo to jistě ideální východisko, zvláště zamýšlel-li vzápětí začít studovat jazyky na pražské filozofické fakultě, jež měly být první přípravou ke studiu dalšímu. Ale maturitu měl – a mohl tedy vykročit dále.

Svým životopiscům později Beneš vykládal, že již tehdy měl jasno – chtěl se prý dále vzdělávat, aby mohl vstoupit do politiky, s nímž koketovali i oba jeho starší bratři. ⁴⁴ Takové tvrzení sice nelze kvůli nedostatku dobových pramenů zcela doložit a v rodině by také bylo vzhledem k postojům jeho přísného otce (o kterém víme, že kritizoval i politické snahy nejstaršího Václava) jistě nevzbudilo nadšení. ⁴⁵ Na druhé straně však spíše se dramatizující politická situace v Čechách mohla politiky vnímavého dvacátníka k přípravě na vlastní vstup do veřejného života nemálo podněcovat. Vždyť právě léta Benešových gymnaziálních studií přinesla zmiňované další vyostření česko-německého vztahu na půdě království, které se nedařilo řešit ani pragmaticky orientovaným vídeňským politikům formátu Ernsta Koerbera. Od konce devadesátých let dynamicky krystalizovala i česká politická scéna, na níž přibývalo vyhraněnějších stran, mezi nimi radikálních pokrokářů, národních sociálů a v neposlední řadě Masarykových „realistů“, jejichž lidová strana byla formálně založena až na přelomu března/dubna 1900. ⁴⁶ Především však sílilo masové dělnické hnutí vedené sociálními demokraty, mezi jehož nejpřednějšími požadavky se stále zřetelněji projevoval program všeobecného hlasovacího práva.

Sotva se již dozvíme, zúčastnil-li se Beneš např. některé ze socialistických demonstrací za demokratizaci monarchie, jež se od jara 1901 v Praze více méně pravidelně konaly, či zda-li byl přítomen např. na společných protestních akcích studentů a dělníků „proti ruskému carismu a militarismu“, jež se odehrávaly nedlouho před jeho maturitou. ⁴⁷ V každém případě však z budovy vinohradského gymnázia vykračoval k dalším horizontům mladý muž se značně vyhraněnými politickými a zvláště sociálními postoji a přitom se značným rozhledem, aby mohl už v blízké budoucnosti sám – aktivitou žurnalistickou – zasahovat do veřejného dění. Rozhodně na straně těch, kteří opravdu „věděli, co je to dřina chudýho lidu“, jak si přál jeho vyčerpaný otec.

⁴³ AÚTGM, EB, kart. 1. Maturitní vysvědčení z 9. července 1904. Vysvědčení přetiskl např. C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*, s. 42-43.

⁴⁴ Srov. např. C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*, s. 48.

⁴⁵ Když o tři roky později Václav Beneš propadl na rodném Kralovicku a Rakovnicku v souboji s kandidátem agrární strany, jeho otec se nechal slyšet, že mu radil, „aby se do politiky nepletl... Jsem ale rád. Má svatý pokoj a může dělat něco pořádnějšího.“ Cit. dle V. BENEŠE, *Za kožlanskými humny*, s. 139.

⁴⁶ Srov. k tomu přehledně např. O. URBAN, *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982, kap. VIII; o realistické straně naposledy M. KUČERA, *Realisté*, in: P. MAREK (ed.), *Přehled politického stranictví na území Českých zemí a Československa v letech 1861-1998*. Olomouc 2000, s. 63 an.; k česko-německému poměru např. J. KŘEN, *Konfliktní společenství*. Praha 1991, kap. V., s. 280 an.

KAPITOLA 2
UČŇOVSKÉ A VANDROVNÍ ROKY UNIVERZITNÍCH STUDIÍ
(1904-1909)

V těch deseti letech [1904-1914] jsem si selfmademansky vytvořil vše, co následovalo. Sám jsem to tak také vždy cítil...

E. Beneš v dopise historiku J. Papouškovi v květnu 1934

Když se v říjnu roku 1904 devatenáctiletý Beneš po nepříliš úspěšné maturitě zapisoval ke studiu na filozofické fakultě české, tehdy ještě Karlo-Ferdinandovy univerzity, vykračoval do svého nového životního období zřejmě vyzrálější než velká část jeho generačních druhů. Už víme, že studia zahajoval s poměrně vyhraněnými politickými názory, ovlivněnými socialismem a antiklerikalismem svých starších bratrů. Do klementinských poslucháren filozofie přitom vstupoval i s jistými zkušenostmi odbornými, smíme-li za ně považovat jeho už v závěrečných gymnaziálních ročnících rozvíjenou aktivitu překladatelskou.¹ V neposlední řadě měl Beneš zřejmě také sám pro sebe alespoň rámcově stanovený cíl, jímž bylo – jak ještě po téměř čtyřech dekádách shodně vykládal svým životopiscům – co nejrychlejší dosažení doktorátu jako základu pro další odborný rozvoj, který považoval za nezbytný pro předjímanou následující aktivitu politickou.

Uvěříme-li jeho pozdějším tvrzením, zamýšlel mladý Beneš nejméně pětadvacet let se vzdělávat v soustavě věd, jež bychom dnes mohli nazvat politickými, tedy ve filozofii, postupně rozvíjené sociologii a také národním hospodářství – vedle samozřejmě znalosti několika jazyků. Univerzitní studia k tomu měla vytvořit jen první platformu, dále se chtěl Beneš, evidentně snící o dráze politické, vzdělávat sám.² Předešleme, že se mu podařilo alespoň částečně tyto úmysly realizovat, jen výbuch světové války zkrátil roky příprav jím předjímané na necelou polovinu. I tak se však ukázalo, že pětiletá univerzitní i mimouniverzitní studia, realizovaná nakonec většinou mimo Čechy a Rakousko, učinila spolu s následujícím sebevzděláváním z mladého Beneše – také díky jeho nepopíratelné píli, soustavnosti a jistě i talentu – jednoho z Čechů s největším evropským rozhledem. Právě vědomosti a zkušenosti nabyté v tomto období zúročil bohatě v propagačním, diplomatickém a nakonec i politickém zápase za československý stát v letech válečných.

¹ Vedle už zmiňovaných prvních překladů, pořízených ještě před maturitou pro *Naši dobu*, začal Beneš zřejmě ještě před příchodem na univerzitu překládat též Zolova *Zabijáka* (L'Assomoir), který však vyšel nákladem tiskového družstva strany sociálně demokratické až roku 1905. Později, roku 1907, přeložil Beneš také knihu pozdně osvícenského historika a filozofa Constantina F. Ch. de Volneye, *Les Ruines ou Méditations sur les révolutions des Empires* z roku 1891 (čes. jen *Zříceniny*, Volná Myšlenka, 1907).

² Srov. např. E. B. HITCHCOCK, *Žasvětil jsem život míru*. Praha 1947, 39-40; C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*. Praha 1948, s. 44 n.

Benešův počáteční vztah k univerzitnímu studiu lze považovat s jistou nadsázkou za pragmatický, jistě ale velmi racionální. Znal-li ještě z let gymnaziálních T. G. Masaryka, pro jehož *Naši dobu* překládal, bylo takřka samozřejmé, že si hned v zimním semestru 1904-05 zapsal jeho *Dějiny filosofie*. Masarykův přímý vliv na konkrétní ideové formování Beneše by však neměl být přeceňován.³ I v pozdějším oslavném článku k Masarykovým šedesátinám jeho někdejší žák otevřeně napsal, že ho jako „racionalismu, ba materialismu nakloněného studenta“ uvyklého odporu k náboženství Masarykovy projevy „přímo vybízely, abych odporoval jeho idejím a vlivu“. Z takových vnitřních i projevených polemik si dvacetiletý adept filozofie odnesl – jak sám později přiznával – především „kriticisim a touhu po duševní samostatnosti“, takže jej lekce kontroverzního myslitele ovlivnily spíše metodicky, ve způsobu kladení otázek. Pevnější harmonie mezi nimi jistě zavládla až po Benešově návratu z tříletého pobytu na Západě, který – jak uvidíme – poněkud ohladil jeho radikalismus a dodal mu také možnost vidění jiných problémů, resp. jejich rozměrů, než jak je vnímal v pražských podmínkách počátku století.⁴ Z „univerzitních“ filozofů tak Beneše výrazně oslovil spíše pozitivista František Krejčí se svými přednáškami o základech etiky. K němu, na jeho velký kurz „o paměti a obrazotvornostech“, totiž docházel i v dalším semestru, zatímco Masarykovy lekce již v seznamu zapsaných přednášek nenacházíme. Krejčího pozitivismus Beneš opustil až po svých zkušenostech ze Západu.⁵

Chtěl-li Beneš v první fázi svého vzdělávání dosáhnout absolutoria pro výuku jazyků, je pochopitelné, že mezi předměty, kterým se v Praze nejvíce věnoval, dominují kurzy jazykovědné a literárněhistorické.⁶ Hned v prvním semestru si Beneš zapsal *Historii francouzské mluvnice*, vedenou profesorem Janem Urbanem Jarníkem, k němuž docházel i do románského semináře. Navštěvoval ale také lekce o francouzské syntaxi a praktická cvičení z francouzštiny, vedená tehdejší francouzským lektorem fakulty Louisem Fellerem, k němuž později chodil i na přednášky o nejnovější francouzské literatuře. Z předmětů germanistických si zapsal *Historii německé literatury*, vyučovanou jednak Arnoštem Krausem, jednak (se zaměřením na dobu 17. století) Janem Krejčím. Ty doplňovala cviče-

³ Seznam Benešem navštěvovaných lekcí poskytuje neúplněji jejich přehled. Byl vystaven zřejmě na základě jeho vysokoškolského indexu jako závěrečná zpráva o jeho univerzitních studiích v červenci 1909; ÚTGM, Edvard Beneš (dále jen EB), Osobní věci, k. 1. Mimochodem, tento dokument, ověřený podpisy tehdejšího děkana filozofické fakulty J. Polívky a rektora L. Heyrovského, usvědčuje z omylu A. Klimka, který tvrdí, že si Beneš nezapisoval ani přednášky ze sociologie, práv atd. Srov. A. KLIMEK, *Zrození státníka. Edvard Beneš. 28. 5. 1884 až 24. 9. 1919*. Praha 1993, s. 4.

⁴ Srov. E. BENEŠ, *Několik slov o Masarykově vlivu na mládež*. Česká mysl 11, 1910, s. 21-217; naposledy přetištěno in: K. NOVOTNÝ (ed.), *E. Beneš: Práce a zápasy po boku TGM*. Praha 2000, s. 21-27.

⁵ Srov. Benešův *Dopis redakci*, in: *Sborník ku počtě Františka Krejčího. Práce a vzpomínky jeho žáků a přátel*. Praha 1929, s. 282.

⁶ K tehdejší situaci těchto oborů na filozofické fakultě srov. nejlépe J. PETRÁŇ, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy*. Praha 1983, zvl. s. 245-247.

ní v germánském prosemináři, vedená prof. Václavem Emanuelem Mourkem, ke kterému Beneš chodil i v dalším semestru na germanistický seminář. Tuto kolekci rozšiřovaly ještě v zimním semestru kurzy anglické mluvnice překladatele Václava Aloise Junga (Beneš pak navštěvoval i jeho lekce o anglické stylistice) a v semestru letním cyklus o ruské mluvnici, vedený žurnalistou a literárním kritikem Karlem Štěpánkem. Ze slavistických témat si však Beneš zapsal už jen cvičení profesora Františka Pastrneka, týkající se staroslověnštiny, a jeho přednášky o slovanské filologii. Jen jaksi okrajově v jeho seznamu najdeme též přednášky z dějin české literatury prof. Jaroslava Vlčka, zato již v letním semestru nechybí kurz o psychologii vedený profesorem Františkem Čádou a přednášky o moderních směrech v sociologii, pořádané prvním docentem tohoto oboru na fakultě Břetislavem Foustkou.⁷

Vysokoškolský posluchač Beneš jistě nenáležel k těm studentům, kteří pilně a pravidelně navštěvovali všechny zapsané předměty. Ještě po letech připouštěl, že raději četl knihy svých profesorů nežli poslouchal jejich přednášky, navíc si zvykl na evidentně velmi masivní studium naučné literatury, které pak preferoval i v dalších letech. To mělo své nepochybné přednosti, zvláště při Benešově zvyku, získaném už v čase gymnaziálním, studovat především to, co jej zajímalo. Přístup ovšem mohl mít – např. při studiu jazyků – i své zápory, to však Beneše, navyklého systematické intelektuální aktivitě, zřejmě příliš netrápilo. Buď jak buď, torzo z dochovaných examinačních výsledků z letního semestru roku 1905 napovídá, že mu univerzitní studia svědčila mnohem lépe nežli těsný rámec gymnázia. Jak od prof. Fr. Krejčího, tak všech hlavních pedagogů jazykových – J. U. Jarníka, A. Krause a E. Mourka – totiž získal stupeň výborný.⁸ Měl tedy jistě pravdu, když se svému životopisci E. Hitchcockovi svěřoval, že „doopravdy začal pracovat až teprve mezi dvacátým a třicátým rokem“.⁹ Touha po dalším vzdělání a především širším rozhledu po moderních politických oborech spolu s ohledy praktickými (spojenými opět s ctižádostí co nejrychleji získat doktorskou hodnost!) ovšem dvacetiletého mladíka hnala již po dvou semestrech ke vzdálenějším obzorům.

Odchod mladých adeptů humanitních oborů na několik semestrů na univerzity v cizině, především na vysoké školy do sousedního Německa byl v té době jistě obvyklý. Beneš ale z několika výše naznačených důvodů zvolil cestu opět netradiční. Zamířil totiž na vlastní evropský Západ, do Paříže, kde chtěl pokračovat jednak ve studiích filologických, jednak začít i studium práv a dalších „politických“ věd. A protože bylo evidentní, že na dlouhodobější pobyt ve Francii nemá prostředky, odhodlal se k dalšímu tehdy neobvyklému kroku. Snad s pomocí svých bratrů totiž ještě v létě 1905 dohodl, že začne přispívat pravidelnými referá-

⁷ Sociologie jako samostatný obor se ovšem na fakultě začala rozvíjet až od roku 1905, kdy B. Foustka získal z tohoto mladého oboru *venium docendi*; sociologický seminář vznikl až roku 1921, právě pod Foustkovým vedením.

⁸ ÚTGB, EB, Osobní věci, kart. 1.

⁹ E. HITCHCOCK, *Zasvětil jsem život míru*, s. 41.

ty do ústředního deníku sociální demokracie, *Práva lidu*.¹⁰ S touto dohodou a třiceti franky pak po krátké zastávce v rodných Kožlanech zamířil v srpnu 1905 do jednoho z největších center tehdejší evropské kultury, Mekky většiny evropských intelektuálů, ale též jednoho z ohnisek evropské – a do jisté míry i světové – politiky.

II

Nelze pochybovat, že první setkání s francouzskou, více než dvoumilionovou metropolí bylo pro jednadvacetiletého českého studenta, který nota bene dosud nenavštívil ani hlavní město Rakousko-Uherska Vídeň, nepochybným mnohostranným šokem, jaký při svém prvním setkání se Západem prožila počátkem století řada Čechů (ale i Němců) z monarchie. Vnímal-li např. o málo starší liberálně orientovaný Stefan Zweig, sžitý vcelku s prostředím monarchie, Paříž jako město, kde „ještě živě proudil v krvi odkaz revoluce, kde se proletářský dělník cítil stejně svobodně a významným občanem jako jeho chlebdárce“, jak ji musel o pár let později vnímat radikálně socialisticky zaměřený Beneš!¹¹ Zajisté nepřeháněl, když ještě po téměř dvou dekadách napsal ve svých „prvních“ pamětech, že si Francii „zamiloval pro tradici veliké revoluce, pro velkorysost její národní historie, pro její lásku ke svobodě myšlení, pro plnost života kulturního, pro velikost její filosofické, vědecké, literární a umělecké kultury, pro tradiční tendence její humanitní“.¹² V zásadě svobodný občansko-demokratický řád třetí republiky, jejíž vlády se právě pokoušely řešit cestou reformem i vážné sociální problémy a kde výkonná moc závisela na vůli pravidelně voleného parlamentu, musel být pro mladého člověka přicházejícího z habsburské monarchie, kde finálním arbitrem řady otázek i počátkem dvacátého věku zůstával císař, jistě nejhlubším zážitkem a současně podnětem. Delší pobyt občanů monarchie ve svobodném ovzduší Západu totiž musel více či méně poznamenat jejich další postoj k politickému zřízení i sociálním podmínkám v jejich vlasti. Už předtím levicově orientovaný student jazyků z Prahy samozřejmě nebyl výjimkou.

Francie, do které mladý Beneš přijel, byla zemí prožívající dynamický rozvoj politický, související s definitivním upevněním republikánského zřízení, ale též s rozmachem socialistického hnutí. Z hlediska mezinárodního zažívala zřetelnou renesanci svého mocenského postavení, patrnou především v proměně poměru vůči Německu. Mezinárodní napětí, následující po demonstrativním vystoupení císaře Viléma II. v marockém Tangeru koncem března 1905, jež mělo zabránit rozšíření vlivu Paříže v severní Africe, zřetelně ukázalo, že předcházejícího roku uzavřená *Entente cordiale* s Velkou Británií zbavila Francii izolace mezi evropskými

¹⁰ Okolnosti této dohody nejsou v dostupných materiálech patrné, v každém ohledu se však jednalo o krok ne zcela obvyklý i pro redakci největšího socialistického deníku, která tehdy spíše vysílala dopisovatele příležitostně, a to především do zemí sousedních. Srov. k tomu nejlépe Z. TOBOLKA, *Za svobodu a socialismus. Padesát let Práva lidu*. Praha 1947, zvl. s. 75 n.

¹¹ Cit. ze S. ZWEIG, *Svět včerejška*. Praha 1995, s. 116 n.

¹² E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*. Sv. I. Praha 1927, s. 4.

mocnostmi. Konference v Algecirasu v prvních měsících roku 1906 potom napověděla, že zatímco třetí republika získala cenného podpůrce v britské diplomacii, jediným spolehlivým spojencem Německa zůstalo Rakousko-Uhersko.¹³ Na scéně vnitropolitické přitom postup kabinetů Pierra M. Waldeck-Rousseaua a Émila Combese naznačoval, že republikánské vlády jsou ochotny nejen k – byť zatím jen umírněným – reformám, ale že se nebojí vstoupit do konfliktu i s tak mocným a tradicionalistickým soupeřem republiky, jakým byla katolická církev. Combeseova vláda dala již v únoru 1904 na pořad jednání sněmovny projekt rozluky státu a církve. Tři měsíce po Benešově příjezdu do Paříže, v prosinci 1905, byl pak tento zákon odhlasován.¹⁴ Tím byl ovšem odstartován dlouhodobý zápas mezi Paříží, církví a především papežskou kurií, který svými mnohokrátovými důsledky nejen hluboce ovlivnil politické dění republiky až do světové války, ale jenž se – dodejme – stal také předmětem systematického žurnalistického zájmu zapáleného mladého antiklerikála a volnomyšlenkáře z Čech.

Beneš začal ještě v zimním semestru roku 1905 studovat na Faculté des Lettres pařížské univerzity, přičemž mezi zapsanými předměty nacházíme opět především témata jazyková a literárněhistorická.¹⁵ Z pedagogů Sorbonny jej alespoň zpočátku nejvíce ovlivnil známý literární historik Gustav Lanson, jinak autor *Dějín francouzské literatury* a také monografií o Corneillovi a Voltairovi. Na jeho „histoire de la littérature française“ docházel nejen po celý školní rok 1905–06, ale ještě i v semestru následujícím. Dalšími dějepisci francouzského písemnictví, které si Beneš – ovšem méně – zapisoval, byli Gazier (k němu chodil i na výběrové lekce o barokním dramatu Jeanu Racinovi) a Reiner (rozbor díla dramatika Jeana Rotroua). S těmito tématy (Racine a Rotrou odváděli posluchače k dramatům 17. století!) poněkud kontrastovala Benešem volená témata historická. Adept moderní filologie si totiž již ve školním roce 1905–06 zapsal mj. lekce o současných dějinách Francie (*Historie contemporaine de France*), které nepřednášel nikdo jiný, nežli známý slavista (a také bohemista) Ernst Denis, s nímž se měl Beneš o desetiletí později sejit při redigování některých v emigraci vydávaných protihabsburských žurnálů. Dodejme ještě, že k Denisovi docházel i ve školním roce následujícím, a to na jeho přednášky o moderních dějinách Ruska, i když jinak se velký francouzský historik věnoval v té době již spíše současným dějinám Německa, o nichž právě roku 1906 vydal již druhou velkou knihu.¹⁶

¹³ Srov. např. A. J. P. TAYLOR, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918*. Oxford 1971 (1. ed. 1954), s. 428–440; z naší literatury naposledy A. SKŘIVAN, *Císařská politika. Rakousko-Uhersko a Německo v evropské politice v letech 1906–1914*. Praha 1996, zvl. s. 20–21.

¹⁴ Srov. např. E. BONNEFOUS, *Historie politique de la Troisième République*. Vol. III. Paris 1959; A. COBBAN, *A History of modern France*. Vol. III. Harmondsworth 1965, s. 60–63. Poslední shrnutí srov.: M. RÉBERIOUX, *La République radicale? (1898–1914)*. Paris 1981.

¹⁵ Srov. ÚTGM, EB, Osobní věci, kart. 1. Výpis z Benešova vysokoškolského indexu z roku 1909.

¹⁶ Srov. E. DENIS, *Fondation de l'Empire allemand*. Paris 1906; doplňme jen, že poslední díl svého u nás nejznámějšího opusu *Čech po Bílé hoře* Denis dopsal již roku 1903.

Ve svých už citovaných pamětech Beneš později napsal, že „pracoval 16 až 18 hodin denně a hltal vše, co mu bylo dosažitelné“.¹⁷ V tomto ohledu mu lze jistě věřit, tím spíše, uvědomíme-li si, jak si postupně rozšiřoval okruh svých zájmů. Na zmiňované literárněhistorické fakultě např. krátce navštěvoval přednášky o francouzském romantismu, ba i o Goethovi a Schillerovi. Imatrikuloval se také na fakultu právnickou a docházel i na přednášky na École des Hautes Études a École des Sciences Politiques, která jej brzy inspirovala – jak ještě připomeneme – k volání po obdobné škole české.¹⁸ Navíc se Beneš roku 1907 zapsal ke studiu politických věd na univerzitě v Dijonu, kde mohl dosáhnout vytoouženého doktorátu pouze na základě předložené „these“. Stejně jako v Praze se ale jistě vzdělával především vlastní četbou, kterou trávil ve svém malém studentském pokojíku v rue Tournefort 19 v Latinské čtvrti, v němž – jak později vyprávěl jednomu ze svých životopisců – „knihy brzy přeplnily police a kupily se na podlaze; hromady se jich kupily při stěnách pokojíku“.¹⁹

I když to může znít poněkud otrepaně, ba snad legendárně, hlavním zdrojem studentova příjmu se po vyčerpání toho mála, co si přivezl (a výdělku za překlad slavného románu Émila Zoly *L'Assommoir*²⁰), staly honoráře za články, které začal – definitivně od března 1906 – zasílat do socialistických listů, ale také revue *Volná myšlenka* do rodných Čech. Zde se však historik zabývající se Benešovou politickou dráhou musí zastavit podrobněji. Benešova bohatá publicistická aktivita z těchto let (dodejme: aktivita dosud ani bibliograficky plně nezachycená²¹) poskytuje totiž jedinečné zrcadlo jeho mladistvých názorů na obecné politické problémy a jejich vývoj, jak se zračily v jeho postojích k událostem ve Francii a posléze i Velké Británii.

Uvěříme-li pozdějšímu bibliografovi Benešovy literárně-politické aktivity, napsal svůj první článek do *Volné myšlenky* počátkem roku 1906 (byl ovšem celý zabaven rakouskou cenzurou!) a téměř současně zaslal první delší stať o protináboženských zápasech ve Francii do *Práva lidu*.²² Od března toho roku se pak

¹⁷ E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, Sv. 1, s. 9.

¹⁸ Srov. jeho poznámky v jeho pozdějším spisku: E. BENEŠ, *Naše politické vzdělání a potřeba vysoké školy sociálně-politické*. Brandýs n. Labem, bez data vydání, kde také načrtl strukturu těchto francouzských učilišť.

¹⁹ C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*, s. 49.

²⁰ Benešův překlad tohoto románu vyšel koncem roku 1904; překladatel o něm referoval také ve *Volné myšlence*, 1906, s. 160 a 176.

²¹ Zdaleka nejrozsáhlejší soupis Benešovy literární aktivity, sestavený ukrajinským emigrantem B. JAKOVENKEM, *Bibliografie Edvarda Beneše* (1905–1936). Praha 1936, 2. doplněné vydání Praha 1994, je bohužel pro období před první světovou válkou velmi neúplný; na některé tam neuvedené Benešovy články upozorníme níže; kompletní není ani bibliografie sestavená A. HARTLEM, *Bibliografie prací dr. Edvarda Beneše*, in: J. WERSTADT (ed.), *Dr. Edvard Beneš, spoluzakladatel nové svobody a tvůrce zahraniční politiky československé*. Sborník stať. Praha 1924, s. 251 an. Úplný soupis Benešovy publicistiky před první světovou válkou je však téměř nemožný, neboť její autor zvláště velkou část stať v *Právu lidu* vůbec nepodepisoval.

²² Srov. článek *Řím proti Paříži*, *Právo lidu* (dále jen PL) 1. března 1906.

Beneš stal více méně pravidelným přispěvatelem tohoto ústředního deníku sociální demokracie, kam brzy psal téměř každý týden podrobnou zprávu o aktuálním dění ve Francii a později i Velké Británii až do podzimu 1908. Od července 1906 začal referovat o politických událostech obou velkých západních demokracií i v brněnské *Rovnosti*, vedle toho velmi pravidelně přispíval o otázkách souvisejících s problémy náboženskými a filozoficko-politickými i do zmiňované *Volné myšlenky*. Pár textů napsal i do tehdejší teoretické revue sociálních demokratů *Akademie*, kde se však autorsky definitivně etabloval až po svém návratu do vlasti koncem roku 1908.

Sumární žeň této publicistiky, bohužel dnes rozptýlené na stránkách často velmi obtížně dostupných novin a časopisů, byla ovšem úctyhodná. Jen do *Práva lidu* Beneš napsal nejméně sto padesát článků, mnohdy na téměř celý první list velkého formátu A3. O nepopíratelných kvalitách těchto statí přitom svědčilo i to, že začaly být brzy umísťovány na první straně listu, třebaže – jak připomeneme – redakce později považovala za nutné upozorňovat, že se ve všem s názory autora již nemůže ztotožnit. To samozřejmě souviselo s vývojem politických názorů Beneše vůbec, jež se nemohly vtěsnat do jakékoliv sevřené doktríny, jak ji chápaly stranické programy. Jistě to ale odráželo i redakční proměny *Práva lidu*, v němž stále výraznější vliv nabývala postupně vycházející intelektuální hvězda sociální demokracie Bohumír Šmeral, jehož důsledně marxistická – přesněji řečeno: austromarxistická – koncepce se samozřejmě rozcházela s „nedoktrinálním“ socialismem o čtyři roky mladšího radikálně demokratického intelektuála.²³ Vraťme se ale na počátek roku 1906.

V prvním období Benešovy žurnalistické aktivity se jeho stati zabývaly prakticky výlučně dvěma hlavními okruhy problémů, totiž soubojem republikánských úřadů a katolické církve ve Francii a pak různými aspekty sociálních zápasů francouzského dělnictva, jež pochopitelně nahlížel prizmatem volnomyšlenkáře a socialisty. Tato východiska se výrazně promítala nejen do autorových hodnotících soudů, ale – především v počátečním období jeho publicistické dráhy – i do dikce jeho statí, v nichž vedle častých výkladových exkurzů nechyběly ani odstavce silně ironizující, ba až poněkud lacině demagogizující. V řadě článků věnovaných obtížné realizaci odluky církve od státu např. tvrdil, že „dnes klerikalismus padá, padá úplně a vše to, co v příštích letech provede, bude jen smrtelný zápas, v němž bude chtít smrt co nejdráže vykoupit“.²⁴ A jestliže tzv. církevní zákony Aristida Brianda, v nichž viděl předobraz moderní náboženské politiky státu, ničily „to, co drželo církvi život, totiž peníze a autoritu“, pak hysterická reakce papeže Pia X., který zakazoval francouzským církevním hodnos-

²³ K Šmeralově sílící pozici a jeho vlivu na list srov. nejlépe J. GALANDAUER, *Bohumír Šmeral 1880-1914*. Praha 1982, část II.

²⁴ Cit. dle článku *Za reformami sociálními*, PL II. dubna 1906. Podobně např. čl. *Kněžská kasta v práci*, PL 23. dubna 1906 atd.

tářům naplňovat jejich paragrafy, prý dokazovala, „že církev dohrála tím roli“, že „nemá v moderní společnosti místa“.²⁵

V podobném duchu Beneš popisoval v dalších statích bouře, které část kněží rozdmýchávala při krocích státního aparátu k zajištění etatizovaného církevního majetku, i následné zápasy o sekularizaci školství na francouzském venkově. Když se např. papež na podzim 1906 postavil proti organizování tzv. církevních společností, do jejichž rámce chtěl kabinet Maurice Rouviera svést náboženský život republiky, a vláda reagovala ostrými opatřeními včetně zastavení veškerých plateb církevním institucím, hlásil Beneš, že „církev francouzská jest zničena, kněžstvo vyhozeno na dlažbu, biskupové vyhnáni“.²⁶ Sekularizační procesy Francie, které definoval jako „boj o osvobození jak života vnějšího v celé společnosti, tak života vnitřního každého jednotlivce od nadvlády a předsudků církevních, které ještě lpěly na národě francouzském“, nicméně zůstaly v jeho zpravodajství jedním z nejzásadnějších a ovšem i nejčastěji připomínaných znaků francouzské reality celého sledovaného období.²⁷

Jestliže v zápase republikánských institucí s církví mladý Beneš plně uznával zásluhu radikály ovládaných kabinetů M. Rouviera a pak především Georgese Clemenceaua (k němuž měl, jak ještě připomene, velmi nejednoduchý postoj), v sociálních zápasech mezi vládou a jejími kritiky (a brzy i odpůrci) z řad levice se stavěl docela na stranu socialistů. Vítězství levicových stran v parlamentních volbách v květnu 1906, v jehož důsledku v poslanecké sněmovně zasedlo celkem 409 poslanců levice proti 180 příslušníkům pravice, Beneše definitivně přesvědčilo, že – jak to napsal i ve svém sumárním referátu o vývoji republiky v tomto roce – socialisté jsou „rozhodujícím činitelem ve vnitřním a vnějším životě Francie“.²⁸ Díky jejich podpoře radikálů a radikálních socialistů (kteří byli skutečnými vítězi voleb) bylo totiž definitivně zažehnáno nejen nebezpečí návratu k reakci, která fakticky ovládala život republiky v prvních dekádách její existence. Podle Beneše právě tlak silících socialistů nutil republikánský střed, tedy radikály a jejich spojence, k provádění výrazných sociálních i politických reforem a současně jejich rostoucí vliv působil také na mírovou politiku Paříže ve „velké politice“, jak se prý ukázalo v průběhu současně zasedající konference v Algecirasu.

Vnímavý Beneš sledoval také různé proudy francouzského socialismu, existující i v rámci nedávno sjednocené „francouzské sekce internacionály“, S.F.I.O., jak se tehdy socialistická strana oficiálně nazývala.²⁹ A přesně v duchu svého chápá-

²⁵ Cit. z článku: *Odlika církve a státu ve Francii*. Volná myšlenka, duben 1906, s. 181; *Řím proti Paříži*, PL 1. března 1906.

²⁶ Článek *Pomsta papežova proti republice*, PL 17. prosince 1906.

²⁷ Cit. z článku *Boj o světský stát*, PL 1. ledna 1908; obdobných citátů by bylo možno uvést desítky.

²⁸ Cit. dle článku *Francie roku 1906*, PL 6. ledna 1907.

²⁹ Section française de l'Internationale ouvrière, první francouzská jednotná socialistická strana vznikla – nemalou zásluhou J. Jaurése – až roku 1905. Srov. např. G. LEFRANC, *Le mouvement socialiste sous la troisième République, 1875-1940*. Paris 1963, z literatury dostupné v češtině srov. např. G. JASZUŃSKI, *Jean Jaurés*, in: TÝŽ, *Atentáty na sny*. Praha 1976, s. 45 n.

ní smyslu socialistického hnutí vyzdvihoval opakovaně zásluhy a aktivity jejího pružného lídra Jeana Jaurèse nejen proti oportunistům, volajícím po spolupráci s vládou, ale též proti přílišným doktrinářům v čele s Julesem Guesdem.³⁰ Tohoto intelektuála, historika a žurnalistu (jím založený list *L'Humanité* nesporně pravidelně četl), „výtečného politika, parlamentaristu z přesvědčení a tout prix“ považoval za jednu z největších osobností francouzské politiky vůbec. Nemohl se s ním měřit – alespoň v Benešových očích – nikdo z jeho strany, ani politici „renegáti“ typu Aristida Brianda či Alexandra Milleranda, pro něž tehdy nalézal jen slova kritiky a ironie. Beneš ovšem věděl, že i Jaurès je v mnoha ohledech oportunista. Jeho umírněnou taktiku, směřující krok za krokem k sociálním reformám, však jasně preferoval před revolučními doktrínami guesdistů. Jaurès prý „řeší a zkoumá, která společnost se dá převrátit rychle, evolucí co nejspěšnější, ale bez násilí, bez poškození životních zájmů té společnosti“.³¹ A právě to byla vize prosazování socialismu, k níž se mladý český levicový intelektuál stále zřetelněji přikláněl od konceptů revolučních.

Jedinou osobností republikánského tábora, kterou Beneš nejen často konfrontoval a poměřoval s Jaurèsem, ale která s ním i přes jeho socialistickou optiku snesla srovnání, byl G. Clemenceau, roku 1906 již pětadesátiletý neformální vůdce radikální strany. Muž, jenž do vnitřního života třetí republiky zasahoval – občas až brutálně – již od sedmdesátých let 19. století, který měl na svědomí pád mnoha jejích vlád a který měl také sehrát klíčovou roli v jejím existenciálním zápase za první světové války, byl většinu Benešova prvního pařížského pobytu nepopíratelným tvůrcem francouzské domácí i zahraniční politiky.³² Politický „tygr“, ale též „briesur“ řady kabinetů, se v říjnu 1906 stal – a to téměř na tři roky, lhůtu v análech třetí republiky značně výjimečnou – šéfem vlády. Beneš, který jinak nebyl radě jeho kroků nijak nakloněn, musel brzy napsat, že je v tomto „typu buržuy“ [!] nejen ztělesněna „francouzská buržoastická republika“, ale je jistě „největším člověkem moderní Francie“.³³

I další Benešovy postoje k politice tohoto velikána moderní francouzské politiky ilustrují, že jeho levicové názory rozhodně nepramenily z dogmaticky chápané socialistické doktríny, ale mnohem více z obecně humanitních a také progresivistických pohnutek. V jednom z článků, napsaných brzy po sestavení nového kabinetu, např. vyjádřil přesvědčení, že „Clemenceau přes své politické matadorství a diktátorství dovede vládnouti a přinese Francii jistě mnoho dobra. A bylo by jen

³⁰ Srov. např. čl. *Jules Guesde a Jean Jaurès*, PL 17. června 1906.

³¹ Tamtéž.

³² O jeho životní dráze srov. např. E. HOLT, *The Tiger. The Life of Georges Clemenceau, 1841–1929*. London 1978; z francouzských autorů naposledy J.-B. DUROSELLE, *Clemenceau*. Paris 1989; oba uvádějí bohatou bibliografii včetně resumé dřívější literatury. Základní informace poskytuje i skica G. WINTERA, *Státníci dnešní Francie. Osoby a Ideje*. Praha 1927, s. 78–94. Dodejme, že její autor se stal po Benešovi dalším dopisovatelem Práva lidu v Paříži.

³³ Cit. dle čl. *Georges Clemenceau*, PL 9. října 1906.

zaslepeností socialistů, kdyby se stavěli proti němu předem, kdyby se odmítavě chovali k jeho politice“.³⁴ V následujících měsících, zvláště poté, co nový šéf vlády začal užívat ke zlomení dělnických akcí vojska, samozřejmě dikci svých referátů značně přitvrdil. Ale ani když v květnu 1907 Clemenceau nechal dočasně pozatýkat vůdce části francouzských odborů, ba ani po nepokojích v jižní Francii, při nichž vojsko usmrtilo několik demonstrantů, jeho politiku apriorně nezavrhoval. Mnohé z jeho akcí zdůvodňoval spíše tlakem pravého křídla radikálů nežli rozhodováním ministerského předsedy a ovšem i neracionální „prudkou anarchisticou propagandou vůdců C. G. T.“, kteří ostatně – alespoň v přístupech mladého Beneše – poškozovali spíše celou věc francouzského socialismu.³⁵

Výčet témat z francouzského politického, sociálního a brzy i politicko-kulturního života, o nichž Beneš nejen pro čtenáře *Práva lidu* referoval, se časem rozšiřoval. Ačkoliv začal ještě v první polovině roku 1907 systematicky pracovat na své francouzsky psané „thesi“ o „české otázce“ v moderním Rakousku, chystané pro dijonskou univerzitu, a později, v polovině téhož roku musel zajat alespoň na krátko do Čech, kde si nechal posléze zapsat celý letní semestr na pražské filozofické fakultě,³⁶ stihl soustavně referovat o chystaných daňových reformách ve Francii, o „ženské“ otázce, o reformách školských, ale i o reflexi politických problémů pařížskými intelektuály.³⁷ V jeho příspěvcích se přitom množily zobecňující postřehy jasně dosvědčující, jak se poměrně rychle dokázal zbavit původních simplifikujících, schematických pohledů a zjednodušeně chápaný socialismus a antiklerikalismus nahrazoval stále zřetelněji spíše radikální, široce chápaný demokratismus. Např. ve svých článcích o problému přiznání politických práv ženské části populace ve Francii upozorňoval, jak „není to vláda, jež ženy umlčuje jako v Anglii, zde jest privilegovaná společnost a muž sám“. A podívoval se, „že Francie, země skutečně ve většině tak nezištně demokratická, nechce se držeti demokratických principů pro celou jednu polovici

³⁴ Čl. *Ministerstvo Clemenceauovo*, PL 28. října 1906.

³⁵ Srov. články: *Převrat ve Francii*, PL 6. května 1907; *Boj proti revoluci*, 18. června t. r.; *Radikalismus při vládě*, 1. července 1907 ad.

³⁶ Podle již vícekrát citovaného seznamu Benešem navštěvovaných kurzů, určeného pro závěrečné zkoušky, měl v letním semestru roku 1907 navštěvovat kurzy prof. V. E. Mourka o historii německé literatury, kurz prof. J. U. Jarníka o Písni o Rolandovi, lekce O. Hostinského o Aristotelovi a také přednášky G. Kabrhela o „školské hygieně“. Buď jak buď, byl ale Beneš 28. června 1907 znovu imatrikulován jako řádný posluchač filozofické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity, srov. doklady v AÚGM, EB, kart. 1.

³⁷ Srov. zvl. Benešovy články: *Socialismus bez doktrín*, PL 21. ledna 1907, a *Literatura a politika ve Francii*, PL 4. dubna 1907. Psal-li přitom v prvním z nich, že „socialistům blížká inteligence zachová vždycky do jisté míry samostatnost [vůči straně – J. D.], jelikož přirozeně všude inteligence bojí se disciplíny v organizaci dělnické“, jistě narážel i na vlastní pocity ve vztazích k české sociální demokracii, jež později – zvláště v posledním svazku *Vývoje moderního socialismu* – naznačil mnohem podrobněji.

³⁸ Srov. článek *Ženská otázka ve Francii*, PL 6. září 1906. Dodejme, že k postoji anglických vládních kruhů k ženské otázce byl ještě kritičtější.

národa“.³⁸ Nejlepší svědectví Benešovy mimořádné píle a soustavnosti provázané s jeho neutuchající snahou o rozšiřování vlastních obzorů politických věd i reality podává ovšem série jeho textů, které začal od srpna 1906 pravidelně psát o politickém a sociálním životě Anglie.

Poznání chtivý student a žurnalista se totiž rozhodl podrobněji poznat i život a instituce druhé z velkých západních demokracií, a začal tedy od pozdního léta roku 1906 pravidelně zajíždět na několik dnů též do metropole na Temži, třebaže takové cesty určitě nebyly příliš levné a znamenaly pro něj osobně jistě řadu málo příjemných komplikací.³⁹ To mu poměrně záhy umožnilo – jistě jako jednomu z mála Čechů – nejen důvěrněji poznat politický život další evropské metropole, jež byla současně centrem celosvětového impéria, ale také porovnat oba značně odlišné modely demokracie. Předešleme, že republikánská Francie v jeho optice plně zvítězila – nejen momentálně, ale na další téměř čtvrtstoletí, což v následujícím období výrazně spoluovlivnilo též jeho politickou koncepci.

III

Ve svých pamětech Beneš později napsal, že jej Anglie „hluboce chytla svou vnitřní, všude cítěnou, imponující silou, harmonií a pořádkem, svým vývojem k politické a konstituční svobodě, svým hospodářským rozvojem celého života, svou snahou vytvořit si ve své národní kultuře harmonickou lidskou individualitu“.⁴⁰ Jeho první články, zaslané redakci *Práva lidu* v srpnu 1906, a pak především série fejetonů z podzimu téhož roku, ale nasvědčují mnohem více bolestivě rozčarování, které levicově naladěného idealistu v metropoli na Temži čekalo. V prvním ze seriálu fejetonů „o sociálních poměrech v Anglii“ napsal, že zatímco po procházce Paříží „zůstane vám v duši dojem svěží, milé procházky“, po procházce Londýnem „cítíte hnus nad takovým životem, lítost a bolest nad těmi ubohými bytostmi mění se v odpor, jste disgustováni, roztrpčeni, ta lidská anglická mraveniště ve vás budí hnus a odpor“.⁴¹ A v následujících pokračováních vypočítával všechny zápory velkoměstské společnosti edvardiánské Anglie: vyexponovaný politický anglikanismus, bídu podstatné části městského obyvatelstva a současně nevyřešenou agrární otázku na venkově, exkluzivitu vyššího vzdělání pro pouhou minoritu vyšších sociálních tříd, alkoholismus a pouliční prostituci ve velkých městech a v neposlední řadě britský imperialismus, který ilustroval na vztazích Angličanů

³⁹ Beneš totiž již v této době začal trpět při jízdách vlakem tzv. železniční nemocí, čili značnými obtížemi (nejen zaživacími), které později – v polovině dvacátých let – lékaři klasifikovali jako menierský paroxysmus. Mladému muži ostatně komplikoval žití i za světové války a později zvláště ve dvacátých letech, kdy musel častěji cestovat – tehdy samozřejmě výlučně vlakem – po různých evropských metropolích. Srov. lékařské nálezy z konce dvacátých let, uložené v AÚTGM, EB, kart. 3.

⁴⁰ E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, I., s. 5.

⁴¹ Cit. dle PL 10. října 1906.

k Irům a Indům.⁴² Autor v závěru cyklu sice připouštěl, že chtěl upozornit především „na stinné stránky všeho toho, ježto o těch dobrých tolik se už psalo“, že chtěl „nejvíce ukázati, kam vede vyvinutý systém kapitalistický a jak i tam, kde se o dělníka starají, nestarají se oň z humanity, z citu pro spravedlnost, právo a lidskost, ale ze sobeckých zájmů“.⁴³ Ale třebaže jej poměrně soustavné sledování vývoje Spojeného království ve dvou následujících letech přesvědčilo, že i v Británii je demokracie na postupu (a to dokonce značně radikálním), kontrastní obraz Paříže a Londýna první dekády století přispěl nepochybně k tomu, že republikánský demokratický model Francie v Benešově hodnotové optice od nynějška až do konce třicátých let jasně převyšoval hodnoty anglosaské.

Nahlížíme-li na britskou společnost počátku dvacátého století pohledem levicového intelektuála pocházejícího z nižších vrstev, mnohé z jeho kritiky anglické *upper class* bylo jistě oprávněné, což se ostatně odráželo nejen v reformních programech liberálů a samozřejmě sílících labouristů, ale též v mnoha pozdějších pracích historických. Historik R. C. Ensor, autor příslušného svazku oxfordských dějin Anglie, napsal plným právem, že v této poslední liberální éře britských politických dějin musel vládnoucí kabinet podporovaný dělnickými poslanci stále urputněji „lámat“ řadu do té doby tradičních zákonných zvyklostí.⁴⁴ Liberální kabinet, vedený v prvních letech Henrym Campbell-Bannermanem, jenž nastoupil do vládních křesel koncem roku 1905, také vzápětí odstartoval řadu výraznějších sociálních i správních reforem, jež posléze – kvůli odporu sněmovny lordů – vedly k velmi dalekosáhlým ústavním změnám Británie, jejichž plnému završení zabránil jen výbuch první světové války. Liberálové a ještě nejednotní labouristé vyhráli ostatně v roce 1906 volby do dolní sněmovny, což Beneš posuzoval jako počátek nástupu socialismu ve Spojeném království. Reformní aktivita nové vlády se ale z mnoha důvodů, mimo jiné rozpočtových, mohla rozvinout až v následujícím období.⁴⁵ To ovšem přispívá k vysvětlení, proč i Benešovy názory na politický život v Británii prošly v letech 1906–1908 značným vývojem, pravděpodobně výraznějším než srovnatelné postoje k problémům francouzským.

Pročítáme-li Benešovy stati, věnované anglické politice, vidíme, jak mladý pozorovatel, hluboce ovlivněný kontinentální, zvláště francouzskou realitou, jen postupně

⁴² Srov. cyklus *Londýn a sociální poměry v Anglii*, PL I., 2., 8., a 30. listopadu, 4., 5., 12., 29. a 30. prosince 1906. Právě tyto počáteční, velmi kritické Benešovy reflexe se mnohem později němečtí okupanti pokusili využít k diskreditaci autora v době, kdy stál v čele československého exilového státního zřízení; sbor. E. BENEŠ, *Londýn a sociální poměry v Anglii*. Praha 1943 (a též angl.). Na Britý ale – alespoň pokud lze soudit podle úřední dokumentace, uložené v BNA, FO, ve Složkách Czechoslovakia – neměly žádného vlivu.

⁴³ Cit. dle PL 30. prosince 1906.

⁴⁴ R. C. ENSOR, *England 1870–1914*. Oxford 1936, zde cit. vydání 1992, s. 398.

⁴⁵ Liberálové získali ve volbách celkem 377 mandátů (z nichž jen 25 „unionistů“ se klonilo v klíčové „irské“ otázce částečně k toryům. Vedle toho se do dolní sněmovny dostalo též 53 labouristů; proti tomu dosud vládnoucí konzervativci získali 157 křesel. Jejich řady ovšem irská otázka rozdělovala podstatněji než liberály. Srov. např. ENSOR, *England*, s. 386.

pronikal do tehdy ještě výrazných – a dodnes ostatně patrných – zvláštností anglické mentality. Když koncem srpna 1906 sledoval v londýnském Hyde Parku bouřlivé diskuze o volebním právu žen, fascinovala (ba odstrašovala) jej „neznámá u nás zaslepenost, předsudky a tvrdošijnost ve víře v bibli, jež hraničí mnohdy až s nejvyšší zabeđeností a hloupostí“. Tehdy došel k závěru, že „široké vrstvy aristokratického národa anglického jsou až příliš lhostejné k požadavkům žen“. A třebaže brzy poznal, že „nikde není dělnictvo tak favorisováno, tak bohatě nadáno, jako v Anglii“, nepřičítal to ani humanitě, ani ideálům demokracie, ale především ekonomickým zájmům vyšších tříd.⁴⁶ Z tohoto pohledu pak samozřejmě kritizoval nejen opoziční torye, ale i vládnoucí liberály („representující vykořisťující sílu“), ba i trade-unionismus, který se mu zdál převážně oportunistický, sledující výlučně hospodářsko-sociální zájmy svých členů.⁴⁷ Postupující reformní aktivita Campbell-Bannermanovy vlády, zvláště návrhy zákonů o obchodních a pracovních sporech, Women's Enfranchisement Bill, koncept nového školského zákona a především snahy o realizaci dávného Gladstonova programu autonomie Irska však Benešovy názory na liberály, podporované ve většině iniciativ i labouristy, postupně měnily.

V průběhu roku 1907 začal pilný dopisovatel *Práva lidu* a dalších socialistických listů posuzovat aktivitu vlády a zvláště jejího premiéra vcelku velmi pozitivně, zatímco jako skuteční oponenti reálné demokratizace Británie se mu stále zřetelněji jevíli především konzervativci. O jejich šéfovi, expremiérovi Arthuru Balfourovi (ironií osudu muži, s nímž měl o jedenáct let později vyjednávat finální uznání pařížské Národní rady ze strany vlády Jeho Veličenstva!) napsal, že je „duchem slepě uzavřeným proti všemu pokroku“, „který zaslepeně potírá práva dělnictva na pronikavější reformu“.⁴⁸ Konzervativce ostatně ostře napadal nejen pro jejich odpor k sociálním reformám iniciovaným Campbell-Bannermanovou vládou, ale i v souvislosti s agrární otázkou v Británii,⁴⁹ v souvislosti s otázkou Irska (jehož Home rule nyní sněmovna lordů znovu zamítla⁵⁰) i problémy dalšími. Národní zápas Irů ale Beneše tehdy zjevně vzrušoval mnohem méně nežli vývoj anglického dělnického hnutí a pak také snahy o celkovou konstituční reformu Británie, v níž – nikoliv neprávem – viděl klíč k další skutečné demokratizaci říše.

Právě v souvislosti s odmítavým postojem House of Lords k irské Home rule londýnský dopisovatel upozorňoval na odpor velké části britské veřejnosti k dosa-
vadní politicko-sociální struktuře Spojeného království, která „se táže, jak je možno udržeti ještě dnes v době demokracie takové zbytky *středověkého feudalismu*, jaké právě se jeví v plné dědičnosti členů druhé sněmovny“.⁵¹ Když pak horní sněmovna zamít-

⁴⁶ Cit. z článku *Dělnictvo v Anglii*, PL 21. srpna 1906.

⁴⁷ Srov. např. článek *Trade-unionismus a socialismus v Anglii*, PL 16. září 1906; *Socialismus a liberalismus v Anglii*, PL 29. září 1906.

⁴⁸ Cit. z článku *Konzervatism v Anglii*, PL 9. dubna 1907.

⁴⁹ Srov. zvl. článek *Agrární otázka v Anglii*, PL 27. května 1907.

⁵⁰ Srov. např. článek *Anglie a Irsko*, 3. června 1907 a čl. *Nesnáze liberalismu*, 8. července t. r.

⁵¹ Cit. čl. *Z anglického parlamentu*, PL 18. února 1907.

la znovu nejen irskou samosprávu, ale též pokus o reformu vzdělávacího systému (Education Bill), Beneš předvídal, že liberálové musí takový systém změnit takřka za každou cenu, také proto, aby udrželi podporu socialistů a Irů. Jak poněkud radikálně usuzoval, „jde o jejich existenci. Je nutno buď zničit lordy, tj. jejich právo veta, nebo definitivně prohlásit bankrot liberalismu.“⁵² V tomto ohledu mu dal další zápas liberálů, úspěšně završený Asquithovou vládou v letech 1910-11, plně za pravdu. Mýlil se ale – alespoň pro následující roky – ve své prognóze, že tím anglický liberalismus vyčerpá své možnosti a otevře cestu nastupujícím labouristům.⁵³ Žádné z následujících voleb do dolní sněmovny uskutečněných před vypuknutím první světové války takový posun nepřinesly a Benešem prorokovaný posun nastal – ovšem v poněkud jiné podobě – až v polovině let dvacátých.

Světový rozměr politiky Británie mladého Beneše postupně nutil, aby se ve svých textech začal stále častěji vyslovovat i k otázkám, jež se měly už v příští dekádě stát jeho nejvlastnější doménou, tj. k mezinárodním vztahům. I v této oblasti byla ale tehdy jeho optika daleka jakékoliv idealizace diplomatické aktivity obou velkých západních demokracií, ba spíše naopak. Jestliže v některých člancích psaných v době dozvuků první marocké krize interpretoval – ostatně v duchu názorů J. Jaurèse – francouzské pronikání do severní Afriky jako celkem opodstatněnou „civilisační misi“⁵⁴, v pohledech na imperiální (a koloniální) politiku Angličanů byl mnohem kritičtější. Když vůdce labouristů Keir Hardie doporučoval, aby byla Indii přiznána stejná „nezávislost“, jaké se domohly Austrálie a Kanada, Beneš nejen upozorňoval na stíny politiky Londýna v zámoří, ale oprávněně předjímal, že represivní politika jen urychlí národně emancipační proces („národní uvědomění“) Indů, Egyptanů a dalších národů.⁵⁵ Socialisticky orientovaný novinář ovšem odmítal nejen takový imperialismus, ale navíc – oprávněně – konstatoval, že velmocenská soutěž o ovládnutí co největších zámořských území prohlubuje antagonismy mezi evropskými velmocemi, ve svých důsledcích akceleruje jejich zbrojení a tedy ohrožuje i mír na starém kontinentu.⁵⁶ A v tomto ohledu, jak ještě níže připomeneme, tehdy nerozlišoval mezi britským imperialismem či německou Weltpolitik. Z dostupných ekonomických ukazatelů celkem správně vyvozoval, „že světová moc Anglie dříve nebo později z jejich rukou prchne a přejde na dva národy jiné, Němce a Američany“. Jeho vcelku umírněné postoje k politice Berlína (o němž přitom věděl, že svým odmítavým stanoviskem k otázce odzbrojení rozbil jednání druhé konference v Haagu⁵⁷) jsou ale i v této souvislosti jistě pozoruhodné

⁵² Viz čl. *Nesnáze liberalismu*, PL 8. července 1907.

⁵³ Srov. zvláště článek *Moc socialismu v Anglii*, PL 8. prosince 1907.

⁵⁴ Srov. např. článek *Francie a Maroko*, PL 10. září 1907: „... Francie až dosud správně konala své civilisační poslání v Maroku, vedla obchod, pronikala klidně do Maroka svými průmyslníky a obchodníky a nad to vycházela velice dobře se sultánem i jednotlivými kmeny. Byla to politika pokojného pronikání, proti níž ani socialisté nemohou protestovati jediným slovem.“

⁵⁵ Srov. zvl. článek *Boj proti socialismu*, PL 21. října 1907; obdobně čl. *Anglie roku 1907*, PL 13. ledna 1908.

⁵⁶ Srov. zvl. čl. *Anglický imperialismus*, PL 15. srpna 1907.

⁵⁷ Viz článek *Po konferenci míru*, PL 2. listopadu 1907.

a nabízejí jen další důkaz o tom, jak velkým ideovým posunem v následujících šesti či sedmi letech prošel.

IV

I když lze Benešovu přesnou aktivitu ve sledovaném období vzhledem k absenci jeho korespondence jen obtížně postihnout, nelze pochybovat, že právě letní měsíce roku 1907 patřily z jeho studentských let mezi nejhektičtější. Po kratší návštěvě Prahy, časově zřejmě nepatrně předcházející prvním volbám do říšské rady podle nedlouho předtím schválených zákonů o všeobecném hlasovacím právu, se vrátil ještě před koncem května do Paříže, odkud stihl referovat o nezdařeném pokusu socialistů povalit Clemenceaův kabinet.⁵⁸ Na přelomu května a června zajel znovu nakrátko do Londýna, před polovinou června byl už ale zpět v metropoli na Seině. Odtud opět zaslal několik statí jednak o procesu proti vůdcům francouzských odborů a pak (v červenci) i o nepokojích vinařů, na něž nekompromisní Clemenceau neváhal vyslat vojsko.⁵⁹ A přitom již tehdy pilně sepisoval první, ještě českou verzi své chystané disertace pro Dijon, ba stihl se věnovat – byť jistě jen omezeně – i záležitostem ryze „osobním“.

Beneš se totiž už v předcházejícím roce seznámil – bylo příznačné, že prostřednictvím ruského levicového emigranta – s trojicí českých studentek, z nichž jedna, rusovlasá o rok mladší Hana Vlčková se stala přes Edvardovo evidentní počáteční váhání posléze jeho milou.⁶⁰ Mladí lidé se ještě v Paříži neoficiálně zasnoubili, i když to Hana (původně Anna), pocházející z „horní střední“ vrstvy, ani neoznámila domů. Nakonec dvaadvacetiletý student stihl své přítelkyni před jejich dočasným rozchodem, způsobeným nejprve jeho odjezdem do Británie a pak do Německa (a jejím návratem do Čech), naznačit otázku, byla-li by ochotna se za něj časem provdat. Odpověď sice hned nedostal (a vzhledem ke svému postavení ani nečekal). Zdá se ale, že ještě před odjezdem do Berlína měl alespoň v tomto relativní jistotu. Jeho vyvolená se sňatkem souhlasila bez ohledu na varování, že si dočasně sníží svůj životní „standard“.⁶¹

⁵⁸ Srov. článek *Renegát Aristide Briand* z 21. května 1907.

⁵⁹ Srov. čl. *Revoluce proti revoluci a Boj proti revoluci*, PL 10., resp. 18. června; *Radikalismus při vládě*, PL 1. července a další. Doplňme, že počátkem července zaslal Beneš *Právu lidu* i sérii článků s tematikou britskou.

⁶⁰ Beneš tento svůj zřejmě jediný životní románek vyprávěl po mnoha letech – zajisté v učesané formě – svému americkému tajemníkovi a pozdějšímu životopisci E. Hitchcockovi, který jej pak vtělil do své knihy. Mezi důvody, pro které Beneš zpočátku nechtěl navazovat bližší citové vztahy, v tomto případě vedle jemu vlastní pruderie nechyběla ani nechuť k nejbližší přítelkyni Hany Vlčkové, Anně Oličové, jejíž otec jako vysoký policejní úředník před časem vedl proces s tzv. Omladinou. Srov. detailně E. HITCHCOCK, *Zasvětil jsem život míru*, s. 68–73; o celistvý profil H. Vlčkové-Benešové se pokusil P. KOSATÍK, *První dáma státu: Hana Benešová*. in: *Osm žen z Hradu*. Praha 1993, s. 73 an.; o seznámení tamtéž, s. 77–79.

⁶¹ Benešova korespondence z tohoto období se nedochovala, Beneš však později tvrdil, že mu Hana „za čtyři měsíce“ napsala, že se rozhodla se příležitostně vrátit za ním do Paříže s představou, že budou žít společným životem, „jakmile to bude možné...“ HITCHCOCK, *Zasvětil jsem život míru*, s. 75.

V září 1907 zajel Beneš znovu do Londýna, aby zhlédl výroční kongres britských odborů v Bathu, o němž ostatně vzápětí napsal několik článků.⁶² Po další zástavce v Paříži, při níž byl svědkem definitivní roztržky Clemenceauem vedených radikálů a socialistů (roztržky, které osobně litoval⁶³), se pak – prý s dvanácti bednami svých knih – vypravil do další zastávky své politicky vzdělávací pouti, do Berlína. Ale třebaže se v metropoli tehdy jistě nejmocnějšího státu Evropy zapsal opět na filozofickou fakultu tamní univerzity, jeho zdejší pobyt se jistě v mnohém odlišoval od přecházejících dvou let na evropském Západě. A to nejen pro zásadně odlišné ovzduší, které muselo být zvláště pro mladého radikála, sympatizujícího se západoevropskou levicí, málo příjemné, což ještě po deseti letech neopomněl – byl s jistou diplomatickou zdrženlivostí – napsat i ve své autobiografii.⁶⁴

Podle už citovaného (a průkazného) soupisu svých absolvovaných přednášek a kurzů navštěvoval Beneš – ovšem jen v letním semestru roku 1908 – na berlínské filozofické fakultě celkem osm kurzů, předměty týkající se germanistických studií mezi nimi byly ale kupodivu ve výrazné menšině.⁶⁵ Z nich si totiž zapsal vlastně jen dvouhodinový cyklus o dějinách německého románu, přednášený prof. Meyerem. S tím kontrastuje paleta lekcí, zasvěcená jednak opět literaturám románským, jednak tentokrát i slavistice. Vedle přednášek o francouzské romantické lyrice a o dějinách francouzské komedie v 17. a 18. století (jež zřejmě přednášeli francouzští lektoři působící v Berlíně) totiž zamýšlel navštěvovat především lekce o literatuře ruské a také polské. Zatímco rusistiku mezi Benešovými vzdělavateli reprezentoval prof. Šalfjejev, k němuž docházel – alespoň podle seznamu – nejen na kurz o Gogolovi a jeho díle, ale též na praktická cvičení z ruštiny, prvním Benešovým školitelem v polštině se stal v Berlíně působící slavný slavista Aleksander Brückner, jehož část děl byla ostatně přeložena i do češtiny.

Podle vlastního curriculum vitae, sepisovaného o několik let později pro habilitační řízení, Beneš navštěvoval i přednášky další, především národohospodářské známých profesorů Georga Simmela a Gustava von Schmollera, mnohem spíše se však prokousával alespoň částí spisů těchto ekonomů. Jestliže nepatřil nikdy k náruživým posluchačům univerzitních čtení, lze pochybovat, že právě v momentu, kdy „cizeloval“ svoji francouzskou „thesi“ a nadto plnil povinnosti další včetně neutuchávajících aktivit žurnalistických, tento svůj zvyk změnil.⁶⁶ Byl-li mu ostatně pražskou filozofickou fakultou později berlínský semestr

⁶² Srov. zvláště článek *Tradeunionism v Anglii*, PL 23. září 1907; *Dělnictvo anglické a náboženství*, tamtéž, 24. září.

⁶³ Srov. dvojici článků: *Roztržka mezi radikály a socialisty*, PL 1. a 12. října 1907; *Na cestě k reakci*, tamtéž, 14. října.

⁶⁴ E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, I., s. 2-4.

⁶⁵ AÚTGM, EB, Osobní věci, kart. 2.

⁶⁶ Stojí ostatně za upozornění, že oficiálně byl Beneš imatrikulován na berlínské univerzitě až v květnu 1908, přičemž ještě ve stejném měsíci se vrátil zpět do Francie, kde v červnu dostal doktorský diplom po obhajobě své „these“. Srov. příslušné dokumenty v AÚTGM, EB, Osobní věci, kart. 1. a 2.

uznán, pak jedině díky zmiňovaným prokazatelně zapsaným lekcím literárněhistorickým a jazykovým, jež zapadaly do jeho edukativního konceptu budoucího profesora jazyků.

Mladý Beneš se však v berlínském prostředí – v kontrastu k Paříži – necítil dobře ani obecně, což mělo jistě více příčin. Je možné, že kvůli své zásobě filozofických a zvláště socialistických spisků, jež si přivážel z Francie, vyprovokoval hned zpočátku pozornost německé policie, jak to později vykládal svým životopiscům. Jistě se nestal ani obdivovatelem politického klimatu centra „druhé“ vilémovské říše, jejíž obraz načrtnutý v jeho pamětech se celkem shoduje s atmosférou, jak ji zachytili i někteří němečtí autoři včetně Thomase Manna. Víme-li, jak přísně posuzoval vcelku umírněné zbrojní úsilí západoevropských demokracií a USA, mimo jiné námořní zbrojení britské, je pochopitelné, že ho nenadchly ani militární aktivity německé. Výpověď o tísnivých, ba bolestných dojmech, které instinktivně pociťoval z veřejného života „pod vlivem pruské disciplíny, atmosféry nesvobody a všude cítěného vlivu a rozhodování kasty vojenské, aristokratů a úředníků“ (budeme-li citovat jeho autobiografii), byla tedy jistě upřímná, stejně jako jeho postřehy další.⁶⁷

Nelze se divit, že mladý Čech, který se sám v připravované disertaci detailně zamýšlel nad možnostmi moderního, demokratického řešení problémů vlastního národa a jeho poměru k českým Němcům, nejásal nad rostoucí literaturou o tzv. pangermanismu a dalších projektech německých politiků, do jejichž studia se pustil.⁶⁸ Stejně tak je pochopitelné, že ho jako intelektuála ovlivněného koncepcemi západních socialistů včetně jejich programového antimilitarismu nemohly nadchnout vojenské parády, jejichž svědkem se v Berlíně stal právě roku 1908.⁶⁹ Vzpomeneme-li si, jak obtížně a postupně se dopracovával k pozitivnímu oceňování liberálních proudů Západu, jež přitom – zvláště v případě Velké Británie – znamenaly nesporný progres v celkové demokratizaci státu, lze jistě dobře porozumět i jeho kritice liberalismu (a také socialismu) německého, která nebyla dána žádným apriorním antiněmectvím, jak naznačují někteří současní autoři.⁷⁰ Beneš ostatně ještě po letech otevřeně napsal, že „rozvoj hospodářského života, vytrvalost, píle a úsilí lidu německého“ mu imponovaly, odpuzovalo ho ale „okázalé stavění německé síly na odiv, sebevědomí některých významných kruhů německých“.⁷¹ Socialisticky orientovaný demokrat, vyšlý z malého národa podrobovaného soustavnému německému tlaku, nadto zaživiší nepopíratelně zásadně svobodnější prostředí západoevropské, mohl sotva rozvažovat jinak.

Nejlepším zrcadlem názorů čtyřiařicetiletého Beneše na problémy národněpolitické jsou jeho články, v nichž se v době svého berlínského pobytu dotýkal

⁶⁷ Srov. E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, I., s. 3 n.

⁶⁸ Srov. zvláště jeho studii: *Idee a plány pangermanistické*. Moravsko-slezská revue 5, 1908, č. 3, kterou napsal bezprostředně po návratu z Berlína.

⁶⁹ BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, I., s. 2–3.

⁷⁰ Např. Z. ZEMAN, *Edvard Beneš. Politický životopis*. Praha 2000, s. 14.

⁷¹ Tamtéž, s. 5.

mezinárodních vztahů v Evropě, a pak samozřejmě jeho na jaře 1908 definitivně dokončená disertační práce. Jestliže k problémům vnitřního vývoje Vilémovy „říše“ se alespoň po dobu svých berlínských studií zřejmě soustavně nevyjadřoval,⁷² jeho články, v nichž se dotýkal její politiky zahraniční, rozhodně o příliš kritickém postoji k politice Německa nenasvědčují. Jak bylo již výše zmíněno, Beneš se poprvé dotkl podrobněji politiky Berlína v listopadu 1907 poté, co především zásluhou německých diplomatů ztroskotala druhá mírová konference v Haagu, na níž Němci (a ovšem i zástupce Rakousko-Uherska a částečně i Ruska) odmítli jak odzbrojovací návrhy Britů, tak iniciativu USA týkající se možného řešení mezinárodních sporů arbitrážním internacionálním soudem.⁷³ Beneš tehdy právem napsal, že „nebytí odporu Německa, měli bychom přesně stanovený mezinárodní smírčí soud a hlavně by se bylo ujednáno a snad i uskutečnilo alespoň částečné omezení zbrojení“. Současně však nechtěl rostoucí antagonismus Německa a Británie přičítat jen „osobní politice“ Viléma II. (a podobně Eduarda VII.) a vysvětloval jej obchodním a imperialistickým soutěžením obou velmocí.⁷⁴

V tomto duchu se Beneš díval i na celý další vývoj mezinárodních vztahů, jejichž hrozivě se vyostřující charakter jinak nijak nezakrýval. Na rozdíl od pozdějšího tvrzení jeho memoárů ale tehdy podstatnou zodpovědnost za rostoucí mezinárodní napětí přičítal spíše státníkům *Entente cordiale* a samozřejmě Ruska. Kritika francouzského ministra Th. Delcassého jako „nebezpečného imperialisty“, který se snažil „rozbít“ Trojspolek, stejně jako pozdější odmítavý postoj k zahraničně-politickým iniciativám krále Eduarda VII. (a také prezidenta Armanda Falliere-se), usilujícím prý o izolaci Německa, rozhodně nepotvrzují obraz Beneše jako rozeného „Antigermána“, jak naznačovali někteří jeho životopisci v letech druhé světové války a jak sugeruje také část literatury novější.⁷⁵ Z českých „nacionalistických“ pozic ale Beneš rozhodně neformuloval ani svoji rozměrnou studii o „české otázce“ v Rakousku, jež už brzy měla přinést první doktorát.

Disertační práce *Le problème autrichien et la question tchéque*,⁷⁶ mimochodem v českých knihovnách dnes prakticky nedostupná, byla jedním z několika politických spisů, které v této době v českém i rakouském prostředí téměř současně reagovaly

⁷² Ve svých pamětech (*Světová válka a naše revoluce*, I., s. 4) sice Beneš psal, že i z Berlína posílal příspěvky do *Práva lidu* a dalších listů, jeho bibliograf B. Jakovenko ale žádný z nich neuvádí. K německé politice se však Beneš nevyjadřoval ani později, kdy začal pro řadu revuí psát podrobnější texty o problémech politiky Francie a Británie. Srov. též následující kapitolu.

⁷³ A. SKŘIVAN, *Císařská politika. Rakousko-Uhersko a Německo*, zvl. s. 32-33.

⁷⁴ [E. BENEŠ], *Po konferenci míru*, PL 2. listopadu 1907.

⁷⁵ Srov. zvl. článek *Stojíme před světovou válkou*, PL 3. srpna 1908. Kritiku Th. Delcassého obsahuje čl. *Baj o Maroku*, tamtéž, 10. února 1908.

⁷⁶ E. BENEŠ. *Le problème autrichien et la question tchéque. Etudes sur les luttes politiques des nationalités slaves en Autriche*. Paris, V. Girard at E. Briere, 1908. Nejpodrobnější rozbor podal Fr. PROCHÁZKA, *Názory dr. Beneše o federalizaci Rakousko-Uherska 1908-1916*. Letovice 1925, jenž také vybrané části přetiskl jako přílohu svého spisu; naposledy srov. P. MAJEWSKI, *Eduard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*. Warszawa 2001, zvl. s. 43-47.

na etnické tenze, jež stále zřetelněji ochromovaly přinejmenším některé oblasti fungování mnohonárodnostní podunajské monarchie. Pomineme-li „prozaický“ důvod, jakým bylo získání doktorské hodnosti, vybral si autor toto nejjednodušší téma jistě z několika příčin, nejen pro informování alespoň jistého segmentu francouzské odborné veřejnosti o problémech české otázky, na Západě málo známé. Práce, která byla jakousi syntézou realistického a socialistického přístupu k řešení národnostní otázky v monarchii, totiž také jistě reagovala – spíše skrytě nežli otevřeně – na několik prací, jež z per různých autorů o možnostech transformace soustátí tehdy takřka současně vyšly.

Právě v letech 1907–1908 otiskl v mladočeské *České revui* rozsáhlou studii, předjímající transformaci monarchie a v ní obnovený český stát, liberální politik Josef Herold, završující tak dlouhou řadu státoprávních projektů občanské politiky.⁷⁷ K jinému receptu, založenému v podstatě na přirozenoprávních základech, se klonila menšina české politiky okolo T. G. Masaryka, z jejíhož okruhu vycházel i programový spis Aloise Hajna, který – dodejme – jistě znal i Beneš.⁷⁸ Zásadní programové spisy ohledně řešení komplikované národnostní otázky ovšem v téže době vzešly i z per předních teoretiků rakouské (a brzy i české) sociální demokracie. Už v polovině roku 1906 publikoval – pod pseudonymem Rudolf Springer – spis *Základy a rozvojové cíle rakousko-uherské monarchie* Karel Renner, jeden z lídrů rakouských socialistů a budoucí kancléř první Rakouské republiky.⁷⁹ Jen o několik měsíců před knihou Benešovou pak vyšla rozsáhlá studie jeho generačního vrstevníka (a českého rodáka) Otto Bauera, *Národnostní otázka a sociální demokracie* (1907), která se formou – sledováním historické geneze národnostních problémů monarchie – i hledáním receptů jejich řešení blížila jeho „thesi“, byť se v závěrech autoři pochopitelně rozcházel.⁸⁰ Ty, zvláště druhá z nich, vyvolaly diskuze a polemiky také mezi sociálními demokraty českými, kde na ně reagoval nejprve (a kriticky) František Modráček a pak – na sjezdu strany roku 1909 – i Bohumír Šmeral.

Benešova kniha se svým vyzněním nelišila od většiny českých politických úvah své doby, jakkoliv dnes víme, že nejen malá strana českých státoprávníků začala už právě okolo roku 1908 uvažovat o samostatném českém státě, vzešlém z evropské kolize velmocí.⁸¹ Autor přehledně zmapoval názory českých politiků počínaje

⁷⁷ Srov. J. HEROLD, *Reforma zemské ústavy*. Česká revue 1907/08, s. 256–262; 339–345; 428–432; 468–473.

⁷⁸ Srov. A. HAJN, *Ku programu Pokrokové strany československé*. Pardubice 1905. Pro úplnost dodejme, že Hajn krátce předtím opustil radikálně pokrokovou stranu a se svým tzv. Pokrokovým občanským kruhem pro Hradecko, Pardubicko a Chrudimsko se posléze ještě téhož roku sloučil s Masarykovými realisty do nové České strany pokrokové. Srov. např. M. KUČERA, *Realisté*, in: P. MAREK (ed.), *Přehled politického stranictví na území Českých zemí a Československa v letech 1861–1998*, s. 63 an., zde s. 65.

⁷⁹ K. RENNER-SPRINGER, *Grundlagen und Entwicklungsziele der österreich-ungarischen Monarchie*. Wien 1906.

⁸⁰ O. BAUER, *Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wien 1907. Podrobný rozbor knihy viz in: J. KOLEJKA, *Národnostní programy pro střední a jihovýchodní Evropu*. Brno 1971, s. 198–212.

⁸¹ Srov. zvláště J. TOMEŠ, *Česká strana státoprávně pokroková v letech 1908–1914*. AUC PhilHist 1982, č. 3, s. 137–140; starší literaturu nejen o některých projektech, ale především kontaktech některých českých politiků se zahraničními konzuly v Praze tu není nutno uvádět.

Františkem Palackým a Karlem Havlíčkem Borovským od revoluce 1848 a právě na nich demonstroval, jak česká politika vždy tradičně usilovala ne o rozbití monarchie, ale o její demokratizaci, modernizaci a také národnostní transformaci. V tomto duchu bylo jistě málo překvapivé, psal-li autor opakovaně, že nevěří v „rozkouskování Rakouska“ („dislocation de l'Autriche“), neboť „historické a hospodářské svazky, jež vzájemně spojují rakouské národy, jsou příliš silné, než aby k takovému roztrhání mohlo dojít“.⁸² Klíčové (a to namnoze i pro budoucí politické přístupy Beneše-diplomata) bylo naopak hledání receptu na řešení národnostní krize monarchie, kterou mělo v obecné rovině překonat nedávno zakotvené všeobecné hlasovací právo a s ním spojená demokratizace Rakouska.

Beneš ovšem upozorňoval i na to, že jakákoliv vize jednotného rakouského státu není ničím jiným nežli pouhou chimérou – „rozmanité národy neměly nikdy v úmyslu tvořit dohromady jeden společný stát, jednu společnou rakouskou nacionalitu“. Hledala-li však většina českých občanských (či buržoazních) politiků recept v prosazování českého státního práva a v širším rámci ve federalizaci monarchie na základě tradičních státních útvarů, autor „these“ takový recept – v duchu přístupu realistů, ale též sociální demokracie – zásadně odmítal. Podle starších realistických vizí naopak jednoznačně akcentoval *přirozené* právo každého národa monarchie na vlastní entitu, která se také měla stát základem jednotlivých autonomních jednotek federalizovaného soustátí. Takovou federalizaci měla samozřejmě provázet i transformace a demokratizace legislativně-ústavní, spočívající především ve výrazném posílení jednotlivých sněmů oněch autonomních jednotek.

Benešův praktický recept národnostního vyrovnání, který stojí za rekapitulaci již pro srovnání s jeho pozdějšími přístupy v době, kdy česká politika musela řešit menšinové problémy vlastní republiky, vycházel opět z kombinace „realistických“ a socialistických přístupů. V jisté návaznosti na program realistické (lidové) strany z roku 1900 a snad i na zmiňovaný spis Hajnův autor soudil, že nové autonomní jednotky musí vzniknout pokud možno co nejdůslednějším novým rozdělením monarchie, a to nikoliv jen na úrovni zemí, ale i přerozdělením okresů, aby co nejvýrazněji korespondovaly s rozložením jednotlivých národů.⁸³ Nejvyšší administrativní úřady, sněmy, ale v případě potřeby i úřady okresní měly být rozděleny na národní kurie, což mělo jednotlivým národnostem umožnit maximální stupeň samosprávy. Autor si jistě uvědomoval praktickou komplikovanost takové vize – oddělení nejen administrativní, ale též politické a hospodářské správy by v některých zemích, mimo jiné i v českém Slezsku, znamenalo faktické ztrojení administrativy, nemluvě již o problematičnosti fungování tohoto modelu v nejvyšších instancích, jakými měly být „národní sbory“, čili národní sněmy („diète nationale“). Nové Rakousko přitom mělo být složeno z osmi takových celků, jejichž vlády

⁸² E. BENEŠ, *Le problème autrichien*, s. 307; zde cit. dle F. PROCHÁZKY, *Názory Edvarda Beneše*, s. 20–21.

⁸³ E. BENEŠ, *Le problème autrichien*, s. 291–294.

s rozsáhlými kompetencemi se současně měly stát pojitky k vládě ústřední a osobě panovníka, centrální zákony měly pak zaručovat i práva menšin, jejichž určitý počet by byl zůstal v „národních“ jednotkách.

Benešova programová negace základního cíle české občanské politiky od poloviny 19. století, tedy z historie odvozaného českého státního práva, jež později sloužila mnoha jeho kritikům (mimořádně, jak ze strany české občanské pravice, tak ze strany německých nacionálů, působících v Německu⁸⁴), tak opět nedává za pravdu těm historikům, kteří v jeho mladistvých názorech spatřují apriorně antiněmecké postoje. Jestliže se postupně jeho názory – a to zejména na rakouský stát – radikalizovaly, bylo to ovlivněno zejména jeho zklamáním, že ani všeobecné hlasovací právo se svými důsledky nepřineslo onu všeobecnou demokratizaci, jakou si od něj Beneš, ale i další politici slibovali. Přijal-li pak – jak nedávno upozornil polský badatel – za světové války fakticky program českého státního práva, neznamenalo to ani tehdy, ba ještě ani na mírové konferenci roku 1919 automaticky též vizi absolutního prosazení historických českých hranic.⁸⁵ K vykročení na takovou cestu, cestu totálního rozchodu s Rakouskem, k němuž ostatně došla i řada dalších českých politiků, vedla však ještě poměrně dlouhá cesta skrze nezdary pokusů o vyrovnání Čechů nejen s Vídní, ale především s českými Němci na půdě historického království, v němž právě na podzim 1908 propukla další, mělo se ukázat, že „definitivní“, politická krize. Uvidíme, že Benešovu radikalizaci urychlila také neschopnost centrální vlády rozřešit česko-německý spor jinak než likvidací posledních zbytků české zemské autonomie o necelých pět let později a pak i nastolení celostátního absolutismu při výbuchu „Velké“ války.

Dokončování a především překládání doktorské teze vyplnilo Benešovi značnou část jeho berlínského pobytu, který ostatně – jak nasvědčují pravidelné zprávy z Paříže a částečně i Londýna – několikrát přerušil dalšími zájezdy do západní Evropy.⁸⁶ A když z praktických důvodů rezignoval na původně zamýšlenou cestu do Ruska, v květnu 1908 (tedy těsně po své formální imatrikulaci na berlínské univerzitě!) se s hlavním městem Německa definitivně rozloučil. Už v polovině téhož měsíce totiž referoval *Právu lidu* o průběhu obecních voleb ve Francii a brzy na to o definitivním rozpadu „republikánského bloku“, který předznamenal o necelé dva roky později následující obrat „doprava“ i ve volbách parlamentních.⁸⁷

⁸⁴ K tomuto účelu měla zřejmě sloužit i výše cit. kniha F. Procházky, *Názory E. Beneše*; z „druhé“ strany byly mladistvé Benešovy názory vícekrát připomenuty zvláště ve třicátých letech v nacistickém německém tisku.

⁸⁵ Srov. např. P. MAJEWSKI, *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*, kap. IV.; viz též kap. 7 této knihy.

⁸⁶ Vycházíme-li z jeho článků pro *Právo lidu*, musel být Beneš v Paříži znovu v březnu 1908, kdy odtud zaslal nejméně tři stati; odsud zřejmě odjel „na skok“ do Londýna, pak se vrátil – opět přes metropoli na Seině, kde ještě zhlédl část předvolební kampaně – do Berlína. Již v květnu byl ovšem zpět ve Francii.

⁸⁷ Srov. Benešovy články: *Obecní volby ve Francii*, PL 16. května 1908; *Konec bloku republikánského*, tamtéž, 1. června 1908 a další.

Pro Beneše osobně bylo ale jistě momentálně nejdůležitější, že vedení právnické fakulty univerzity v Dijonu schválilo jeho doktorskou „thesi“ a 24. června 1908 mu tamní univerzita vystavila kýžený doktorský diplom.⁸⁸ Jeho nositel ovšem zřejmě již věděl, že česká školská správa odmítá takový titul uznat, a čerstvého doktora tedy čekalo alespoň krátké období dalších studií v Praze. Povinnost završit univerzitní vzdělání doma ovšem překazila Benešův záměr seznámit se delším pobytem i s realitou Ruska, kterou alespoň pro teď poznal jen prostřednictvím kontaktů se skupinou ruských levicových exulantů, pohybujících se po porážce revoluce v Paříži.⁸⁹ Bez ohledu na tuto mezeru se ale Beneš vracel do Prahy s takovou hloubkou poznání politického a sociálního života západní Evropy i Německa, že se mu nejen v jeho, ale i starší politické generaci jen málokdo mohl vyrovnat. Na konci pobytu ve Francii se mu navíc podařilo s několika příspěvky proniknout i do socialistických revuí pařížských, zvláště *Le mouvement socialiste* a *Revue socialiste*, což – budeme-li parafrázovat jeho (dnes nedochovaný) dopis – skutečně položilo základ určité mezinárodní tribuny socialisticky chápané „české otázky“.⁹⁰ Čerstvě promovanému doktoru Benešovi se tyto znalosti i kontakty měly brzy mnohonásobně vyplatit, a to nejen při dalším „výletu“ do Paříže o tři roky později...

V

Ještě počátkem září 1908 napsal Beneš – na několik let poslední – článek do *Práva lidu* o vývoji labouristické strany.⁹¹ O pár týdnů později začal znovu navštěvovat cykly přednášek „svých“ pražských profesorů filozofické fakulty, aby formálně dokončil své univerzitní vzdělání i doma. Už pouhý seznam kurzů, jež si zapsal, přitom napovídá, jak se jeho obzor rozšířil, i když primárním cílem samozřejmě zůstalo absolutorium pro výuku jazyků. Z filologických předmětů si čtyřiaadvacetiletý „student“ s francouzským doktorátem zapsal jen francouzskou gramatiku Louise Fellerera a německou historickou mluvnici F. Mourka. I oba kurzy filozofické, úvod do této vědy přednášený Fr. Drtinou a pak filozofii náboženství vykládanou T. G. Masarykem, lze považovat za více formální – nezapomeňme, že Masaryk tehdy již druhým rokem zasedal na vídeňské říšské radě, kde měla brzy přijít jedna z jeho „hvězdných“ poslaneckých hodin v souvislosti s tzv. záhřebským procesem, což nutně náležitě zředito jeho pražské pedagogické působení.⁹² Lze

⁸⁸ Jeho opis a další relevantní dokumenty viz AÚTGM, EB, Osobní věci, kart. 1.

⁸⁹ Beneš tak Rusko a evropský Východ vůbec poznal empiricky až ve funkci ministra zahraničí, východní velmoc navštívil poprvé dokonce až v červnu 1935, a to za pečlivé režie stalinistických bezpečnostních orgánů, což samozřejmě poznamenalo (lépe řečeno: výrazně zkruslo) jeho celkové dojmy, nikoliv bez následků na jeho další politické rozhodování. Srov. zde kap. 15.

⁹⁰ Srov. J. PAPOUŠEK, *Eduard Beneš. Třicet let práce*, s. 24. V cit. dopise Beneš doslova psal: „Pomalu a těžce jsem se ve Francii propracoval na veřejnost a chci se tam udržet pro budoucnost, abych pro vždy měl zde mezinárodní tribunu, kam mohl bych psát a mohl pak zpětně působit k nám...“

⁹¹ Srov. čl. *Postup socialismu*, PL II. září 1908.

⁹² Srov. např. G. SKILLING, *T. G. Masaryk. Proti proudu, 1882-1914*. Praha 1985, s. 192 nn., naposledy J. OPAT, *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 222-223.

tedy spíše předpokládat, že si Beneš, který tehdy už začal připravovat svoji druhou, tentokrát českou disertaci, občas poslechl některou z přednášek prof. Jana Máchala o dějinách českého románu či Otakara Hostinského o estetice výtvarného umění. Jistým novem, které signalizovalo jeho příští zájem o problémy spjaté se sociálními stránkami „zdravovědy“, byla také dvouhodinová přednáška o tzv. školském zdravotnictví, kterou tehdy vedl lektor Gustav Kabrhel.⁹³

V letním semestru školního roku 1908–1909, tj. na jaře 1909, začal Beneš docházet i na kurzy na fakultě právnické, mezi jejíž posluchače byl formálně imatrikulován v červnu t. r.⁹⁴ „Student“ dopisující tehdy disertaci si zapsal dvojí kurz o dějinách a systému římského práva soukromého, který vedli profesori Leopold Heyrovský a Josef Vančura, vedle toho docházel na přednášky prof. Jaromíra Hanela o „soukromém právu německém“ a také na lekce o právu církevním dr. Kamila Hennera. V dalších studiích na české právnické fakultě ale již nepokračoval, jistě i proto, že zatím obhájil svoji doktorskou práci a získal i absolutorium pro vyučování němčiny a francouzštiny. A ačkoliv ještě o čtyři roky později, na podzim roku 1913, začal – už jako soukromý docent české univerzity – navštěvoval řadu právnických a také historických přednášek na právnické fakultě pražské univerzity německé, doktorát z právních věd nakonec na pražské univerzitě tehdy nezískal. Čekal jej až ve formě čestné hodnosti po druhé světové válce.⁹⁵

Za téma své disertační práce na české filozofické fakultě si Beneš zvolil rozsáhlý a nejednoduchý filozoficko-politický problém o *Původu a vývoji moderního politického individualismu* do Velké francouzské revoluce, jehož zpracování mu brzy posloužilo i jako východisko v jeho následujícím studiu dějin moderního evropského socialismu.⁹⁶ V této více než dvěstěstránkové studii probral nejprve vliv křesťanství na vznik individualismu vůbec a pak se pokusil vystopovat zárodky „politického individualismu“ nejdříve ve středověku a především v renesanci. V té souvislosti přehlédl učení Tomáše Akvinského a také Viléma z Ockhamu a jejich vliv na politiku středověkých států, především ale sledoval, jak se do politického myšlení Evropanů promítly ideály renesance a programy a cíle reformace. Sledoval také posuny v právním myšlení v různých obdobích existence absolutistického státu, přičemž za klíčový zlom považoval postupný zrod teorie o přirozeném právu. Součástí výkladu byl i rozbor, jak chápali problém individualismu velcí novověcí filo-

⁹³ Seznam Benešem zapsaných přednášek srov. ve výpisu z jeho indexu z roku 1909; AÚTGM, EB, Osobní spisy, kart. 1.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Čestným doktorem práv byl Beneš – již jako prezident obnoveného, poválečného Československa – promován 15. prosince 1945; pronesl při té příležitosti přednášku: *Světová krise, kontinuita práva a nové právo revoluční*, jejíž text v jistém smyslu uzavíral jeho přemýšlení o problémech demokracie, které zahajoval právě jako student v západoevropských metropolích. Srov. podrobněji druhý díl této práce, kap. 25, kde je tento text rozebrán.

⁹⁶ Srov. Archiv univerzity Karlovy. Disertace č. 515. Rukopis disertace byl ovšem bohužel v době příprav této práce [2002–2004] v důsledku opatření učiněných správou archivu v době záplav v létě 2002 badatelům nepřístupný.

zofové, počínaje Johnem Lockem přes Charlese L. Montesquieuho, Jeana-Jacquesa Rousseaua až po Immanuela Kanta a Johanna G. Fichteho. Následoval výklad závěrečný, zaměřený na problém politického individualismu ve vírech Velké francouzské revoluce, v němž – vzhledem ke své socialistické orientaci celkem pochopitelně – zdůraznil protiklad politických teorií o občanských právech jednotlivce a jejich nedostatečných důsledcích praktických.⁹⁷

Disertace, kterou počátkem léta 1909 odborně posuzovali profesor (a poslanec) T. G. Masaryk a jeho kolega Fr. Drtina, se dočkala od obou recenzentů pozitivního uznání. Masaryk oceňoval, že „výklad o učeních jednotlivých myslitelů je při vši strictnosti výstižný a správná je charakteristika směrů a tendencí různých dob“. Příznačně sice připomněl, že si autor méně všiml důsledků názorů „metafyzických“, mj. deismu, panteismu a dalších, chválil ale celkové uspořádání látky a „do očí bijící ... souměr jednotlivých partií a tím celku“, přičemž dodal, že se „autor svou posavadní literární činností dopracoval jisté slohové dovednosti“.⁹⁸ Také F. Drtina oceňoval „obsáhlou sečtělou i filosofické vzdělání autorovo“ a stejně jako jeho kolega chválil Benešovo stručné a přece výstižné podání jednotlivých myslitelů. Jeho připomínku, podle níž „závěrečné výklady o synthese individualismu a socialismu vyžadovaly by ... ještě podrobnějšího propracování“, pak Beneš brzy – v hned následujícího roku vydaném prvním svazku *Nástinu dějin moderního socialismu* – zcela naplnil.⁹⁹

Doporučující posudky disertace z per T. G. Masaryka a F. Drtiny Benešovi umožnily, aby ještě v červenci 1909 konečně získal doktorát filozofie.¹⁰⁰ Už předtím, 9. 7. téhož roku, se přihlásil i ke zkušební komisi „za účelem nabytí učitelské způsobilosti z němčiny a francouzštiny“. I zde bez problémů uspěl. Komise v čele s prof. A. Krausem kandidátovi předložila dvojici literárně-filologických úkolů, totiž „Causaslehre“ v slavném spise německého filozofa Friedricha Nietscheho *Also sprach Zarathustra* a pak rozbor užití konjunktivu ve spise francouzského kazatele šestnáctého století (a největšího žáka známého Michela de Montaigna) Pierra Charrona.¹⁰¹ Vypracováním těchto úkolů Beneš dosáhl absolutoria pro výuku obou jmenovaných jazyků, kterou začal hned v září téhož roku praktikovat –

⁹⁷ O dosud zřejmě nejpodrobnější rozbor disertace se počátkem roku 1948 pokusila A. Jehlová-Pospíšilová, jejíž (ovšem nepublikovaný) elaborát je dnes uložen v Archivu Kanceláře prezidenta republiky (dále AKPR), D, kart. 354. Podle této autorky Beneš tehdy uvažoval o jakémsi doplnění a následném vydání svého díla, zamýšlel tak ovšem učinit až po dokončení druhého svazku svých pamětí z druhé světové války. Spád událostí v průběhu fatálního roku 1948 a samozřejmě kriticky se zhoršující zdravotní stav ovšem úmysl znemožnil, a spis tedy zůstal v původním autorově rukopise.

⁹⁸ Cit. z Masarykova posudku k Benešově disertaci, dat. 28. června 1909, AUK, Posudky disertací 1909, č. 1256, kart. 107. Za kopii tohoto, jakož i následujícího dokumentu jsem zavázán dr. Poustoví z AUK.

⁹⁹ Tamtéž; rozbor prvních svazků Benešova *Nástinu dějin moderního socialismu* (Brandýs n. Labem, 1910-1911) viz v následující kapitole.

¹⁰⁰ Srov. opis diplomu in: AÚTGM, EB, Osobní věci, kart. 1.

¹⁰¹ AÚTGM, EB, Osobní věci, kart. 1.

zatím ovšem jen jako suplující profesor - na pražské Československé obchodní akademii.¹⁰²

Pro nadprůměrně vzdělaného a také politicky rychle zrajícího pětadvacetiletého intelektuála radikálně demokratické orientace to však byl jen první, i když významný krok k dalšímu sebezdokonalování - a k přípravě na praktickou politiku. Cesta k tomuto horizontu měla být ovšem nakonec kratší, než si sám Beneš v momentu doktorské promoce představoval. První ne krůček, ale spíše skok, rozhodivší kritické ostny na většinu horizontů tehdejší domácí scény, pak přišel hned v zápětí, nikoliv však v řadách socialistů, ale v „sektě“ prof. Masaryka, užijeme-li tohoto celkem výstižného označení Jana Herbena pro českou pokrokovou stranu.

¹⁰² Beneš zde přitom nahradil později známého českého romanistu Hanuše Jelínka, který odjel do Paříže přednášet na Sorbonnu o české literatuře; srov. H. JELÍNEK, *Zahučaly lesy. Kniha vzpomínek*. Praha 1947, s. 364-365.

KAPITOLA 3
POLITICKÝM VZDĚLÁVÁNÍM K HABILITACI -
A PRAKTICKÉ POLITICE
(1909-1913)

*Není politické kultury. A nám při boji národnostním,
jenž sám je půdou právě pro tyto věci tak choulostivou a disponovanou,
je vyspělé politické kultury tak nesmírně zapotřebí...*

E. Beneš, *Naše politické vzdělávání*, Brandýs n. Labem, bez data vydání, s. 8

Benešův vstup na českou politickou scénu, zahájený prvními veřejnými přednáškami ještě před završením univerzitních studií, nebyl sice navenek příliš nápadný, o to však obsahově razantnější. „Hbitý, pohyblivý [muž] se zásobou čerstvé energie, s touhou po činnosti“, jak jej charakterizoval jemu blízký vrstevník, sice programově nechtěl vstoupit přímo do aktivní politiky a nestal se alespoň prozatím ani členem žádné politické strany.¹ Záhy se ale – jistě i díky vazbám s profesory T. G. Masarykem a Fr. Drtinou – zapojil do aktivit české pokrokové (tedy někdejší realistické) strany a postupně se stále více angažoval především v řadách její mládeže; jejího sjezdu v Hradci Králové se poprvé zúčastnil v září 1909, tedy těsně po získání druhého doktorátu.² Už v lednu téhož roku ale ve své zřejmě první veřejné politické přednášce o „národnostní otázce“ zaujal vyhraněné stanovisko k tomuto stále palčivějšímu problému. Jasně ukazovalo, že politizující intelektuál Beneš nezamýšlí z programových premis, jež si přivezl ze Západu, nic slevovat ani ve vztahu k zaběhnutému modelu dosavadní české politiky.

Základní myšlenkou Benešova prvního vystoupení byla v duchu jeho francouzské disertace formulovaná teze, podle níž národnostní problém přímo souvisí se základními právy člověka, prosazenými na Západě již Velkou francouzskou revolucí. Řečník opakovaně vyhlásil, že nacionální otázky je možné vyřešit jedi- ně celkovými progresivními reformami státu, ale také změnami v domácí politice, „odstraněním všeho nepokrokového a nedemokratického“. „Náš program ... musí být proniknut tou ideou: demokratické reformy politicko-správní, odstranění byrokratismu, odstranění nedemokratického volení, odstranění nekonstitučních řádů, zdemokratisování samosprávy, toť první krok k řešení národnostní otázky, pronikavější nežli všechny zákony a nařízení jazyková, ježto všechna tato demokratická zřízení vynucují si logicky už nutnou nacionální rovnost a spravedlnost...“³ Beneš upozorňoval, co by zvláště pro české menšiny v pohraničí a ve Vídni znamenalo přiznání demokratického volebního práva do obcí, co by zna-

¹ Srov. B. FOUSTKA, *Mladý dr. Beneš*, in: *Padesát let Edvarda Beneše*, cit. ze s. 51.

² J. JÍNA, *Dr. Beneš ve studentské organizaci pokrokové strany*, in: *Padesát let Edvarda Beneše*. Praha 1934, s. 60-61.

³ E. BENEŠ, *Otázka národnostní*. Praha 1909, s. 13-14.

menala konstituční reforma, podle níž by napříště hejtmani byli voleni okresními výbory, místodržitelé odpovědni zemským sněmům atd. „To vše je tak očividné, a přece rveme se o vše možné, jen o toto ne. Ba naopak, naše nejmocnější strany ..., staročeská, agrární a mladočeská potírají zuřivě až dosud všechny demokratické reformy a hlavně nejdůležitější ze všech, zavedení všeobecného volení do obcí.“ Benešova – přinejmenším z části ovšem nespravedlivá – kritika šla ale ještě dál a řečník – opět v duchu své disertace – napadl opakovaně celý politický program státoprávního zápasu, ba dokonce vyhlásil, že nedojde-li k oné demokratizaci, „není možno chtít na Němcích, aby přijali český stát, nedemokratický, nespravedlivý, plný politické nerovnosti a nespravedlnosti třídní a národní“.⁴

Beneš ve své přednášce podrobil kritice samozřejmě i německý „lžiliberalismus“, který prý viděl jedině poslání v centralizaci a germanizaci Rakouska. A stejně razantně jako stávající programy vzkříšení historického českého státu odmítl i německé požadavky na jeho rozdělení: „Němci ... tak rozumějí demokratismu, že dekretují rozdělením země, že statisíce českých lidí nemá práva na svůj jazyk, na své školy, na své úřady... To, co se zde žádá, je starý absolutismus – vždyť je jedno, provádí-li jej monarcha nebo určitá korporace nebo kasta.“⁵ Mnohem důležitější však byly závěry a východiska, jež – též na základě naskicovaných paralel ze Západu, zvláště Belgie a Švýcarska – nabídl. Byla-li receptem k řešení česko-německého sporu v rámci království jeho celková demokratizace, pak v měřítku celé říše jí byla její federalizace: „Celá společnost dnešní spěje k demokracii, a poněvadž na druhé straně jiné tendence společenské vyvolávají ... ohromné kulturní, politické a hospodářské celky, které zase, mající některé prvky a snahy totožné, jiné zase rozdílné ..., mohou spočívat jen na podkladě demokratickém a federativním, *právě federalism to je, jenž může smířiti a kombinovati v sobě snahy totožné a antagonistické*“ [zvýraznil J. D.].⁶

Odvážný projev pětadvacetiletého politizujícího intelektuála, který vyřadil pomyslný poliček nejen majoritě české občanské politiky a jejím českoněmeckým oponentům, ale svým způsobem i celé strukturu habsburské monarchie⁷, jistě mohl nadchnout určitou skupinu zvláště mladších sympatizantů Masaryka a jeho „sekty“ a snad i část sociálních demokratů, mezi nimiž se současně rozbíhaly diskuze o podobných otázkách.⁸ Návodem pro praktickou politiku se ale jistě nestal, třebaže Beneš osvětlil o málo později význam politické a správní demokratizace na řešení národnostní otázky podrobněji právě na příkladu Belgie a k problému

⁴ Tamtéž, s. 15.

⁵ Tamtéž, s. 20.

⁶ Tamtéž, s. 22.

⁷ Beneš totiž v souvislosti s odmítnutím českého státního programu mj. prohlásil: „Okolnostmi jsme český stát ztratili, stejně ho můžeme okolnostmi nabýt... K českému státu můžeme se dostatí právě tak jako dnes se nadhazuje myšlenka o zřízení jihoslovanského státu z Bosny, Hercegoviny, Dalmácie a Charvatska, právě tak jako se k nám dostane zítra Bosna a může býti zase vzata pozitivně [!].“ Cit. dílo, s. 23.

⁸ Srov. J. GALANDAUER, *Bohumír Šmeral*, I, zvl. s. 85 nn.

se vracel i v následujících letech.⁹ Malé politické strany charakteru realistů či radikálních pokrokářů, kteří se s nimi především na úrovni mladší politické garnitury postupně sblížovali, neměly reálnou šanci, že by mohly v následující době českou politickou scénu výrazněji ovlivnit.¹⁰ I snahy mnohem vlivnějších stran o česko-německé vyrovnání už od léta 1908 blokovala na zemské úrovni „úspěšně“ sude-toněmecká reprezentace, přičemž se tento patový stav už nejen nepodařilo překonat, ale stal se posléze vídeňské vládě podnětem k likvidaci posledních zbytků české autonomie.¹¹ Nadto i teoretické porovnávání česko-německého konfliktu s etnickým problémem Belgie nemohlo být - především pro širší mocensko-politický kontext české otázky - příliš úspěšné, a Beneš se k němu již ani později, na rozdíl od modelu švýcarského, nevracel. Vývoj v následujících letech potom, jak ještě připomeneme, v mnohém pozměnil i jeho názory na česko-německou otázku (třebaže nikoliv kritický postoj k občanské, zvláště mladočeské politice!).¹² Bylo však příznačné, že jeho primární pozornost v následujícím období zaměstnávalo nikoli hledání receptů na řešení česko-německého konfliktu, ale otázky vývoje sociálních teorií, jimž věnoval i gros svých tehdejších spisů.

Své působení na pražské Československé obchodní akademii, které ostatně v původní (suplentské) podobě trvalo jen necelé dva školní roky (do jara 1911), totiž mladý pedagog naplnil nejen dalším sebevzděláváním v politických vědách, jež vyvrcholilo novou delší cestou na evropský Západ a pak rychle sepsanou habilitační prací, ale také poměrně značnou aktivitou publicistickou. Ta, stejně jako Benešovy činnosti další, především pozdější členství v osvětovém odboru Národní rady české¹³, evidentně směřovala především k otevírání západoevropských obzorů pro

⁹ Srov. E. BENEŠ, *Národnostní boje v Belgii*, Akademie 12, 1908, s. 76-81; 172-178; 217-224. V celku nejspoustavněji Beneš formuloval své názory na možné „socialistické“ řešení národnostní otázky v příslušných pasážích rozsáhlé studie svého univerzitního učitele B. FOUSTKY, *Politika sociální*, in: Z. TOBOLKA (ed.), *Česká politika IV. Moderní stát a jeho úkoly. Politika, agrární, průmyslová a sociální*. Praha 1911, par. 71, 73-74, 76-78, 83, 86-88.

¹⁰ Pro ilustraci uvedme, že v nejbližších volbách do říšské rady v květnu 1911 „realisty“ volilo v Čechách sotva pět tisíc voličů, mimochodem zhruba dvakrát méně nežli např. státoprávní radikály, prosazující již tehdy ideu samostatného českého státu. S velkými stranami - nejen sociálními demokraty, ale ani mladočechy a jimi tehdy „kartelem“ spojenými národními socialisty a agrárníky - se pak samozřejmě Masarykova „sekta“ vůbec nemohla poměřovat.

¹¹ K tomu např. Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. III/2, Praha 1936, zvl. s. 501-504 ad.; nejpodrobněji (ovšem až pro období po r. 1910) K. KAZBUNDA, *Otázka česko-německá v předvečer Velké války. Zrušení ústavnosti země České tzv. annenskými patenty z 26. července 1913*. Praha 1995.

¹² Srov. zvláště Benešovy kritické poznámky o česko-německých vztazích a občanské politice, psané pod pseudonymem Fabius: *Česká ústavní krize*. Studentská revue 7, 1913/14, č. 1.

¹³ Osvětový odbor Národní rady jednal - z iniciativy Svazu českého studentstva - již od jara 1910 o zřízení české vysoké školy politické, která měla mj. suplovat alespoň dočasně i absenci vysoké školy obchodní a ekonomické. Beneš se jednání zúčastňoval od podzimu téhož roku, přičemž od počátku vystupoval proti snahám některých delegátů, zvláště Z. V. Tobolky, který tu navrhoval zřízení Českého učení pro vědy politické u příležitosti padesátých narozenin K. Kramáře (!). Beneš naopak prosazoval, aby škola měla celonárodní a nikoliv stranický charakter, což později zvítězilo, i když Národní rada musela zřídit pro její založení nové kuratorium. Dodejme ještě,

největší české politické směry. A ani ne třicetiletý začínající „učenec“ tu postupně dosáhl nemalých výsledků. Vedle čtyř větších odborných knih, vydaných v příštích třech letech, přispíval totiž poměrně pravidelně do několika politických a teoretických revuí (*Akademie, Naše doba*, ale též *Česká revue* a další), kam jen v letech 1909–1911 napsal více než tucet větších studií, věnovaných převážně aktuálnímu vývoji hlavních politických proudů na Západě. Již od konce roku 1908 pak začal také poměrně pravidelně psát do týdenní kulturní přílohy „pokrokového“ denníku *Čas*, tzv. *Hlídky*, kde zvláště v průběhu roku 1909 otiskl několik statí, v nichž se poprvé pokusil formulovat vlastní názory na zásadní obecně politické otázky.¹⁴

I při samozřejmém vykonávání svého profesorského povolání, jež evidentně nezůstávalo mezi studenty zcela bez ohlasu a úročilo se ještě v letech válečných,¹⁵ si však Beneš i po dosažení doktorátu především nadále soustavně rozšiřoval své obzory. Jak ukazují jeho práce o dějinách socialismu, musel v letech 1908–1910 nejen prostudovat podstatnou část nejdůležitějších děl západoevropských a německých (a německo-rakouských) socialistických myslitelů 19. století, ale probrat také alespoň částečně český socialistický tisk, jenž se mu měl stát hlavním pramenem k pokusu o náčrt dějin domácího dělnického hnutí. Ani tehdy se však nestal ryze „kabinetním“ učencem, ale udržoval evidentně poměrně čilé kontakty s řadou především mladších stoupenců obdobných názorů. Last but not least pak 10. prosince 1909 formalizoval církevním sňatkem svůj vztah k Haně Vlčkové, což mu brzy vytvořilo všestrannou bázi pro další aktivitu.¹⁶ Jeho nastávající choť jej pro následující roky zajistila hmotně, neboť manželé mohli samozřejmě bydlet v kvalitním bytě v domě U Riegrových sadů, náležejícím rodině penzionovaného policejního ředitele V. Oliče. Především mu však svou takřka bezpříkladnou oddaností (a mnohdy i aktivní pomocí, např. opravováním kompozic jeho studentů) vytvořila domácí zázemí, jehož důležitost se měla ukázat zvláště v pozdějších letech meziválečných...

že ačkoliv Beneš předložil ještě koncem roku 1910 vlastní návrh takového „učiliště“, vycházející z obdobných vzorů zahraničních, zvláště francouzských (které, jak víme, Beneš znal dobře z autopsie), až do vypuknutí světové války zůstalo nakonec jen u diskuzí a návrhů. Text Benešova návrhu viz in: E. BENEŠ, *Naše politické vzdělání a potřeba vysoké školy sociálně-politické*. Brandýs n. L., bez data vydání [1910], s. 31–40.

¹⁴ Srov. zvláště Benešovy články: *Národní otázka po stránce sociologické*, *Hlídky Času* 1909, č. 14, s. 1–2; *Stát budoucnosti*, tamtéž, č. 26, s. 1–2; a zvláště TÝŽ: *Společenské tendence našeho století*, *Hlídky Času* 1909, č. 30 a 34.

¹⁵ Postaci tu připomenout, že ještě po několika letech Benešova účast v odboji přitáhla k protihabsburské akci několik z jeho bývalých studentů, z nichž někteří stihli zatím v obchodních kruzích udělat nemalou kariéru. Z nich např. Ludvík Seter, který to zatím dotáhl na jednoho z manažerů velké americké koželužnické firmy *Endicott Johnson and Co.*, svému někdejšímu profesorovi psal, připomínaje též své nepříliš úspěšné výsledky: „Četl jsem, že jste zbaven majetku, proto spěchám, abych se vám nabídl za otroka... Jste-li nebo ocitnete-li se snad vinou oněch vlků v nesnázích, zavazuji se Vám čistý výtěžek své práce úplně odevzdati...“ Jak Beneš reagoval, ovšem již nevíme. Srov. ÚVA, Československá národní rada, III, kart. 15.

¹⁶ Srov. dobré zhodnocení Benešova manželství in: J. ŠETŘILOVÁ a J. ČECHURA (eds.), *Listy důvěrné. Vzájemná korespondence Hany a Edvarda Benešových*. Praha 1996, zvl. s. 10–11.; též P. KOSATÍK, *První dáma státu...*, in: *Osm žen z Hradu*, s. 81–82 (ovšem s chybným datem sňatku).

II

Přehlédneme-li témata Benešovy publicistické aktivity v tomto období, zjistíme, jak úzce navazovala na jeho příspěvky žurnalistické z předcházejících let, dominovaly ovšem spíše texty větší - a také po všech stránkách uhlazenější. Jistě nebylo překvapující, začal-li mladý profesor soustavně publikovat v realisty ovládané *Naší době*, vydávané Laichterovým nakladatelstvím a ideově přímo ovlivňované T. G. Masarykem a jeho nejbližšími spolupracovníky.¹⁷ Ještě na jaře 1909 tu zveřejnil studii o vývoji odborového hnutí ve Francii.¹⁸ Po celý rok následující pak *Naše doba* otiskovala jeho cyklus *Socialism v Anglii*, který poprvé seznamoval českého čtenáře nejen s dějinami dělnického hnutí na britských ostrovech, ale především se snažil postihnout a vysvětlit odlišnost inzulárního labourismu od socialistických stran na kontinentu.¹⁹ Rozsáhlý text, vydaný brzy i jako samostatná brožura, nebyl posledním - roku 1912 v časopise uveřejnil - a to přímo s Masarykovým pozhánáním - „v předstihu“ část připravované habilitace týkající se „funkce politických stran v životě moderních demokracií“.²⁰ Příspěvky z Benešova pera zaměřující se tentokrát na problémy populační otázky (budou připomenuty v příští kapitole) revue ostatně otiskovala odvázně ještě v prvním roce světové války.

Brzy po svém návratu ze Západu, ještě koncem roku 1908, napsal „nedogmatický“ socialista Beneš první stať, týkající se domnělého úpadku liberalismu na Západě, také do *Akademie*, teoretické revue sociální demokracie. Studie, podrobně analyzující postavení radikálů ve Francii a liberálů v Británii a Německu, přitom jasně demonstrovala, že jeho myšlení je nezávislé na jakýchkoliv ideologických schématech. Autor tu sice nešetřil kritikou zvláště na adresu francouzských radikálů (zaznívající ostatně i v jeho člancích novinových), odmítal ale socialistickou tezi, že západní liberalismus dospěl ke svému bankrotu. Vývoj a štěpení stran, většinou ovlivňované mírou ochoty různých „buržoazních“ předáků ke spolupráci s příslušnými socialistickými stranami, Beneš naopak považoval za „vnitřní krizi a dekompozici, která znamená mnohem spíše blahodárny vývoj a pokrok k socialismu“.²¹

Redakčnímu kruhu *Akademie*, kterou vydával obdobně neortodoxní František Modráček spolu s reformistou Alfredem Meissnerem a marxistou Bohumírem Šmeralem, Benešovy názory alespoň zpočátku nepřekážely a mladý učenec tu mohl řadu příspěvků, týkajících se opět především vývoje socialismu na Západě a také některých otázek národnostních, publikovat i později.²² Právě v redakci

¹⁷ Úplný přehled Benešových textů pro Naši dobu včetně jeho překladů otiskl F. Laichter, *Naše doba* 1948, s. 441-443.

¹⁸ Srov. E. BENEŠ, *Dělnické odborové hnutí ve Francii*, *Naše doba* 1909, č. 4-5.

¹⁹ E. BENEŠ, *Socialism v Anglii*, *Naše doba* 1910, č. 2 až 8.

²⁰ Srov. E. BENEŠ, *Funkce politických stran v životě moderních demokracií*, *Naše doba* 1912, 1912, s. 7 až 9; k okolnostem publikování tohoto článku srov. Benešův dopis Masarykovi z 25. února 1912, AÚTGM, EB, kart. 2.

²¹ E. BENEŠ, *Liberalismus v úpadku?*, *Akademie* 1908, č. 12, s. 552-562, zde cit. ze s. 562.

²² Srov. E. BENEŠ, *Dělnická strana v Anglii*, *Akademie* 1909, s. 540-552.

Akademie navíc už tehdy blíže poznal několik mužů, s nimiž později v redakci *Času* začal organizovat domácí odboj proti monarchii a kteří jej provázeli mnohem později i v jeho už diplomatické kariéře, např. Jana Hájka, Cyrila Duška a další. V roce 1912 – publikováním stati *Socialistické myšlení dneška* – ale spolupráce s *Akademii* skončila; jistě i proto, že vydavatelem revue nyní zůstal už jen Šmeral, jehož názory nejen na socialismus, ale také na řešení „české otázky“ se od postojů Benešových – jak ještě připomeneme – postupně vzdalovaly a definitivně se střetly po vypuknutí světové války.²³

Beneš ve sledovaném období zasílal své stati i dalším žurnálům, mezi nimiž byla i nadále *Volná myšlenka*, *Novina* a brzy i *Studentská revue*, kde se mj. opět setkal s několika mladými muži v čele s Emilem Sobotou a Vasilem K. Škrachem, kteří v budoucnu patřili k užšímu okruhu meziválečného „Hradu“. Poněkud překvapivě však začal od jara 1909 spolupracovat i s nejprominentnějším politickým časopisem Národní strany svobodomyslné, *Českou revuí*, jejíž redakci před nedávnem převzal historik (a brzy mladočeský poslanec) Zdeněk V. Tobolka, mimochodem opět muž, s nímž se – byť nepřímou – za světové války měl utkat. Mladý profesor tu otiskl nejprve přehlednou stať o britském konzervativismu,²⁴ na niž v následujícím období navázaly brilantní profily dvou předních francouzských politiků, Georgese Clemenceaua a také Aristida Brianda. Právě tyto texty psané v letech 1909–1910 ale nejvíce ukazují posun v Benešových názorech oproti tomu, co hlásal před třemi roky v *Právu lidu*.

V první ze statí, věnované nedávno poraženému šéfu pařížské vlády, nejen opakoval, že „je člověkem vynikajícím, ba geniálním, který v historii třetí republiky vymezeno bude mít vynikající místo“, ale současně ho hájil před kritikou, jako by se zpronevěřil svým ideálům. Kritice však naopak podroboval současnou politiku francouzských socialistů, kteří prý „dělali politiku podle pravítka [druhé internacionály – J. D.] a musili jít za tím, co bylo [jejím kongresem – J. D.] stanoveno“.²⁵ Ještě výraznější byla proměna hodnocení politiky a osobnosti A. Brianda, který byl – jak bylo vzpomenuo – ještě před dvěma lety častým terčem Benešových žurnalistických kritik. Nyní jej prezentoval jako „reformistu a odpůrce ortodoxního marxismu“, který prý jen vyvozoval důslednější a logičtější závěry z reformismu J. Jaurèse, jako diplomata a rozvážného politika, který nikdy nezachází do extrémů. Samozřejmě se zmírnilo i jeho hodnocení Briandova přístupu při provádění odlučky církve od státu. Jestliže dříve byl kritizován jako málo důsledný a radikální, pak nyní prý jeho promyšlený umírněný postup ušetřil jistě Francii mnohé zmatky a „již proto jeho jméno zůstane zachováno historii francouzské“.²⁶ Taková proměna Benešových postojů, patrná i v jeho dalších textech psaných v těchto letech,

²³ K tehdejšímu Šmeralovým názorům na řešení národnostní otázky srov. např. J. GALANDAUER, *Bohumír Šmeral*, I, s. 53–54.

²⁴ Srov. E. BENEŠ, *Konservatism v Anglii*, *Česká revue* 1908/1909, č. 6.

²⁵ E. BENEŠ, *Georges Clemenceau*, *Česká revue* 1909, č. 12, s. 705–715, cit. ze stran 710 a 712.

²⁶ E. BENEŠ, *Aristide Briand*, *Česká revue* 1910, s. 21–35; cit. ze stran 23–34, 32–33 ad.